

[0784] ALDFRYSKE WEI-OANTSJUTTINGS. IN ÛNDERSYK NEI IT ALDFRYSKE WURDFJILD ‘FERKEARSFERBININGS OER LÂN’¹

Anne Tjerk Popkema

Summary

Studies on lexical fields are rare in Old Frisian philology. However, as preparatory studies for a comprehensive Old Frisian dictionary, they are most useful. In this article, an attempt is made to diachronically-semanticly analyze and define the eleven words used in Old Frisian to indicate types of roads. These words are in alphabetical order: dîk, drift(e), fere, lâne, menninge, path, rêd, sîdwendene, stîge, strête and wei. In addition, the theory of Trier, which states that within a lexical field semantical changes affect some or even all members of that field, is applied to Old Frisian road indications. As will be shown, this notion is indeed applicable to the lexical field discussed, as in the course of time some words (for example dîk, strête) shift semantically, an older word has disappeared (fer) and new ones have risen (rêd, menninge, stîge).

1. Ynlieding

Under de inkelde wurd fjildstúdzjes dy't der mar binne foar it (Ald)frysk², mist in wiidweidich ûndersyk nei it wurd fjild 'ferkearsferbinings oer lân'. It is wol sa dat Spahr van der Hoek besocht hat om ferskate oantsjuttingen foar soksoarte ferkearsferbinings semantysk faninoar te skieden³, mar syn konklúzjes binne foar it meastepart basearre op relatyf jong materiaal en dêrom benammen tapasber op it Westerlauwersknijfrysk. Boppedat beheint er it wurd fjild: sa wurde ûnder oaren strjitten en stegen net meinaam. Dochs is it

-
1. Dit artikel is in bewurking fan myn doktoraalskripsje, ôfmakke yn febrewaris 2002, foar de stúdzje Fryske taal- en letterkunde oan it Frysk Ynstitút fan de Rijksuniversiteit Groningen. Begelieder dêrfan wie dr. Oebele Vries.
 2. Fgl. Århammar 1969, Århammar 1989, Krolis-Sytsema 1989, Gildemacher 1993 en Versloot 1994.
 3. Spahr 1957.

wurk fan Spahr unyk oant no ta en moat men syn útkomsten achtslaan, wol men jin dwaande hâlde mei oantsjittings foar ferkearsferbinings yn it Frysk. Ek it wurk fan Wiemann/Engelmann moat hjir neamd wurde⁴. Hoewol't it yn harren stúdzje oer de histoaryske wegen yn East-Fryslân benammen om ferkearsgeografyske aspekten giet, wurdt in moai wiidweidich diagroan oersjoch jûn fan de wegen yn dy krite en hoe't dy brûkt waarden.

Wat de stân fan ûndersyk oangeande it wurdfjild fan wei-oantsjittings yn de Aldgermaanske talen oanbelanget: der is wol al it ien en it oar oangeande dit wurdfjild skreaun, benammen foar it Aldheechdútsk⁵, mar it wachtsjen is noch op in wiidweidige beskriuwing foar ûnder oaren it Aldfrysk. Yn dat ferlet wol dit artikel foarsjen.

De sintrale fraach is: hoe kinne de ferskate Aldfryske oantsjittings foar ferkearsferbinings oer lân diagroan-semanticyk fan inoar skaat wurde? Om dêr antwurd op jaan te kinnen, moat ik earst de ôfsûnderlike wurden fan it keazen wurdfjild ynventarisearje, fergelykje en, foar safier't mooglik is, definiearje. Dêrfandinne binne de dielfragen: út hokker wurden is it wurdfjild gearstald; hoe kinne de ôfsûnderlike wurden fan it wurdfjild definiearre wurde; en binne der mooglik semanticke ferskowings yn it wurdfjild fêst te stellen?

Ik behein my yn 'e tiid ta de perioade 1275-1550, nammers it tiidrek dêr't ús de Aldfryske boarnen út oerlevere binne. As geografyske beheining brûk ik it gebiet dêr't dy boarnen út ôfkomstich binne: de krite tusken Fly en Wezer. Oare Germaanske taalgebieten falle lykwols net alhiel bûten it eachweid: gauris kin nammers fergelykjen mei oare taalgebieten ferhelderjend wurkje. De klam sil lykwols lizze op Westerlauwersk Fryslân, om't meastepart fan it brûkte materiaal dêrwei komt.

Nei in koart besprek fan de boarnen en metodologyske tûkelteammen wurde de ôfsûnderlike wurden fan it wurdfjild behannele, folge troch in skôging oer de eventuele semanticke ferskowings yn it wurdfjild. Nei de konklúzjes folget noch in neiwurd.

2. *Metodyk en boarnen*

In libben systeem, lykas taal dat nammers is, feroaret troch de tiid hinne en net om 'e nocht wurde foar it Frysk dan ek ferskate perioaden ûnderskaat⁶.

4. Wiemann/Engelmann 1974.

5. Voetz 1989, Breidbach 1994.

6. Dy periodisearring is net alhiel sûnder swierrichheden. Foar literatuer oer dy kwestje sjoch û.o. Sjölin 1966, Miedema 1968, Breuker 1981, Århammar 1990, Haan 2001.

Hoewol't dy periodisearring almeast net motivearre wurdt mei help fan de wurdskat, mar earder op grûn fan fonologyske en morfologyske feroarings, is fansels ek it leksikon net itselde bleaun. Soks kin ferskate oarsaken ha, dy't by dit ûndersyk achtslein wurde moatte. Sa kinne der yn de taal ûnder druk fan maatskiplike of geografyske feroarings wurden bykomme en fuortfalle, en yn it ferlingde dêrfan wiist Van Loon yn syn stúdzje nei de betsjuttingsûntjouwing fan it begryp 'stêd' op leksikale ynterferinsje⁷: it falt nammers te ferwachtsjen dat beskate wurden oernaam binne út oanswettende taalgebieten om taheakke te wurden oan de besteande wurdskat. Gauris kin dêrfandinne nei ferrin fan tiid in bestand wurd út it leksikon ferkrongen wêze. Ek semantyske ynterferinsje (betsjuttingsûntliening) is om dyselde reden fan ynfloed op de wurdskat⁸. In oar aspekt dat men net út it each ferlieze mei, is de maatskiplike, ekonomyske en geografyske of geologyske tastân fan it oanbelangjende gebiet. Saken as it ferhurdzjen fan de wegen, de juridyske status fan dy wegen of de ûntjouwing fan it dykstelsel kinne relevant wêze foar de betsjuttingsûntjouwing fan de wurden fan it wurd fjild. As lêste kin noch tocht wurde oan dialektyske ferskillen⁹ binnen it Aldfrysk.

De hjirboppe neamde oarsaken fan semantyske feroarings sille fan ynfloed west ha op de gearstalling en de semantyske karakteristiken fan it te besprekken wurd fjild. Mar dêrby moat men net tinke dat de ôfsûnderlike wurden isolearre fan de rest in betsjuttingsferskowing sjen litte. As der semantysk wat bart mei in ôfsûnderlik wurd, kin dat fan ynfloed wêze op de betsjuttingsaspekten fan it hiele wurd fjild. Trier beskôge in wurd fjild as in soarte fan mozayk wêryn't 'jede diachronische Verschiebung eines Zeichens (...) die ganze Gruppe in Unruhe und Bewegung versetzen (wird) solange, bis das Gleichgewicht der Zeichen untereinander in der Repräsentation des inhaltlichen Komplexes wiederhergestellt ist'¹⁰. Sokke wurd fjild-ynterne semantyske ferskowings sille ek yn dit ûndersyk achtslein wurde moatte.

Foar dit ûndersyk ha ik alle Aldfryske boarnen en fierder it Register van

7. Loon 2000, s. 17.

8. Loon 2000, s. 17.

9. Fgl. Spahr 1953, Miedema 1976a, 1986, Vries 1986.

10. Trier 1931, s. 12.

den Aanbreng (RA)¹¹ út 1511 en de Benefisjaalboeken (BB) út 1543 útslachte. Oare, net Aldfryske boarnen as it Ostfriesisches Urkundenbuch (OUB), it Oorkondenboek van Groningen en Drente (OGD), de net-Fryske oarkonden út it oarkondeboek fan it Sint Anthony-Gasthuis (OSAG) en it Groot Placaat en Charterboek van Vriesland (GPCB) binne allinne de regesten fan trochlêzen.

3. It wurd fjild ‘ferkearsferbinings oer lân’

Nei it trochnimmen fan alle boarnen koene de folgjende wurden ta it wurd fjild rekkene wurde. It binne (yn alfabetyske folchoarder): *dîk*, *drift(e)*, *fere*, *lâne*, *menninge*¹², *path*, *rêd*, *sîdwendene*¹³, *stîge*, *strête* en *wei*. Hja wurde hjirnei yn dyselde alfabetyske folchoarder behannele¹⁴.

Aldfrysk *dîk*¹⁵

Fan alle Germaanske talen wurdt allinne yn it Frysk en it Westfaalsk¹⁶ it al-

-
11. Mei BB en RA is in metodologyske swierrichheid anneks: de beskriuwingstaal fan beide boarnen is it let-Middelnederlânsk. Dochs ha ik it nammemateriaal deryn beskôge as Aldfrysk: yn it foarste plak om’t oer it algemien nammen in tige konservatyf karakter ha, dat hja sille mear fan ortografyske of fonologyske as fan semantyske oanpassing te lijen hân ha. Yn it twadde plak binne yn in soad gefallen de Middelnederlânske en de Aldfryske foarm homograaf, of ha oars itselde etymon. Boppedat wiene de optekeners fan de registers lju út de lokale befolking (fgl. Gildemacher 1993, s. 116) en dêrmei nei alle gedachten Fryskpraters: hja sille dêrom grif meast it lokale, dus Fryske hodonym optekene ha.
 12. Dit wurd wie yn de skripsje net opnaam as Aldfryske wei-oantsjutting: dêr wurde allinne Nedersaksyske foarmen fan *menninge* oanhelle. Karel Gildemacher wiisde my tidens de tarissing fan dit artikel lykwols op twa Aldfryske oarkonden dêr’t *menninge* dochs ek as wei-oantsjutting foarkomt.
 13. Dit wurd is yn de skripsje net as wei-oantsjutting opnaam, om’t pas tidens de tarissing fan dit artikel de earste attestasje foar it ljocht kaam.
 14. Foar de lêsbereitskip ha ik gauris sels ynterpunksje oanbrocht yn de Aldfryske sitaten. Boppedat wurdt by lestige passaazjes in oersetting jûn.
 15. Yn de skripsje ha ik by eltse wei-oantsjutting in etymologyske behanneling jûn mei de kognaten yn de oare Aldgermaanske talen. Om’t de klam yn dit artikel leit op de Aldfryske wei-oantsjutting, ha ik dy etymologyske behannelings hjir fuortlitten.
 16. Fgl. Goossens e.a. 1969, s.v. *dîk* 2.3 ‘Kommunalweg; schmaler langer, erhöhter Weg’. Yn it Aldsaksysk is de betsjutting ‘opsmiten wâl’ allinne yn plaknammen oerlevere (fgl. Holthausen 1954, s.v. *dîk*) en dan sil it gean om ûntlieningen út it Frysk wei.

gemien Germaanske wurd brûkt as wei-oantsjutting¹⁷. Alle relevante sitaten (gronologysk):

- * *dyn dicke diermen omme thi Snytza van da Nya claster gaet*¹⁸
- * *hemrijcksdyck*¹⁹
- * *die dick daer men nae Nijecloester rijden*²⁰
- * *die hoge dick als men gaen nae Boelswerd*²¹
- * *Sinte Martens dick off wech*²²
- * *Hommertzera kerckwech off dick*²³
- * *Garck wittziezoen hat dem nyendick (earder nyenwey) iij reyss ryden metdem wayn*²⁴

17. Allinne yn it Frysk en it Nederlânsk is njonken de ûntliende betsjutting ‘opsmiten wâl’ de oarspronklike betsjutting ‘groppe, sleat’ ferdwûn (it WNT, s.v. *dijk* 4 jout noch wol ‘gegraven water, t.w. gracht, sloot, vijver (...) nog gewestelijk in gebruik, o.a. in W.-Vlaanderen en te Tielen’ (=Limburch)). Yn it Frysk sil dy grûnbetsjutting al foar it kolonisearjen fan Noard-Fryslân ferdwûn wêze, om’t yn de moderne Noardfryske dialekten ek allinne de betsjutting ‘opsmiten wâl’ bestiet. Soks hâldt yn dat dy betsjutting fan ‘opsmiten wâl’ der al west ha moat fôar sawat 800 n. Kr. Hoewol’t oant foar koart de opfetting gongber wie dat de âldste diken fan om it jier 1000 datearje, ha resinte opgravings foar it ljocht brocht dat al om it begjin fan de jiertelling hinne yn Westergoa lytse simmerdykjes op de kwelders oanlein waarden om yn gefal fan heger wetter de fjilden droech te hâlden (Bazelmans e.a. 1999). Tusken it ûntstean fan it Frysk en it kolonisearjen fan Noard-Fryslân yn sil dus de grûnbetsjutting ‘groppe’ yn it Frysk ferdwûn en de sekundêre betsjutting ‘opsmiten wâl’ bestjurre wêze: dy is nammers eksportearre nei Noard-Fryslân. De oare Germaanske talen hiene yn it earstoan allinne de Germaanske grûnbetsjutting, fgl. âng. *dīc*, ân. *dīki*, mhd. *tīch*, ânl. *dīc*. It wurd *dyk/dijk* mei de ôflate betsjutting ‘opsmiten wâl’ is lykwols yn de rin fan de tiid direkt út it Frysk wei of fia it Middelnederlânsk (dêr’t it dan op in gegeven stuit foar oernaam wêze sil út it Frysk) eksportearre nei de omlizzende talen, fgl. û.o. ning. *dike*, fr. *digue*, westfl. *dijk*, nhd. *Deich*, westfa. *dīk*. Frysk substraat foarmet yn earste oanlis dus de grûnslach fan û.o. ning. *dike*, nhd. *Deich*, nnl. *dijk* (mei tank oan Arjen Versloot).

18. OFO II 14.

19. Buma/Ebel 1977, s. 46. Dizze *hemriksdik* slacht werom op de passaazje *hweer so en therp is, deer en hemmerckhaud is, dat schel habba enen wei omme* ‘wenn irgendwo ein Dorf Hauptort einer Dorfmark ist, so soll das ringsherum einen Weg haben’ (Buma/Ebel 1977, s. 216-217). Parallelpassaazjes yn Druk en Unia ha beide *wei*. Dêrfandinne dat Buma 1996, s.v. *hemriksdik* oerset mei ‘Weg um den Hauptort der Dorfmark’.

20. RA I, 387.

21. RA I, 365.

22. RA I, 388.

23. RA I, 83.

24. OFO IV 261.

- * *dyck dae men rydt nae Sneck*²⁵
- * *leggende buyten de voorsz. dyck*²⁶
- * *pondematen, liggende (...) opt zuydoest aen de Heer dyck*²⁷
- * *pondemaeten (...) myt de westereyndt aen den Heere dyck*²⁸
- * *Drie pondemaeten fenen (...), den Heren dyck opt west ten naesten*²⁹

Afr. *dîk* as wei-oantsjutting komt net foar op de eastlike sângrûnen. Dat hat grif te krijen mei it feit dat it tal wetterkearings dêr folle lytser wie as op de legere klaaigrûnen.

Mei't de âldste attestaasje net earder as fan 1427 is, soe ik konkludearje wolle dat âfr. *dîk* pas yn de 15e ieu semantysk útwreide waard ta wei-oantsjutting. Men mei oannimme dat âfr. *dîk* yn it earstoan benammen, faaks sels wol allinne, sloech op wegen op de krún fan wetterkearings. Hja sille dus it ferrin fan dy wetterkearing folge ha. Om't it ferhurdzjen fan wegen bûten de stêden pas yn de rin fan de 16e ieu begûn³⁰, wie de Aldfryske dyk ûnferhurde. De ôfmjittings falt ek neat fan te sizzen: dy hingen domwei ôf fan de breedte en tastân fan de wetterkearing sels. It falt dan ek te ferwachtsjen dat âfr. *dîk* de funksje hân hat fan hyperonym (oerkoepeljende oantsjutting) foar alle ferkearsferbinings oer de krún fan in wetterkearing.

Aldfrysk drifte

As wei-oantsjutting is *drifte* mar twa kear attestearre:

- * *(hya) scollet (...) habba (...) dat bouland (...) wtseid da drifte van scheltingha huus*³¹

25. BB, 87.

26. Bedoeld wurdt sûnder mis de *Hoeghen wech* by Aldegea (Sm.) (BB, 240).

27. BB, 364. Breuker 1978, s. 48 neamt dy dyk ek en seit, dêrút 'kin ôflaet wurde dat al yn de twadde helte fan de 16e ieu betizing fan wei en dyk foarkaem'. Dy betizing laat er ek ôf (ibid., s. 57) út OFO II 14 en 16: yn de earste wurdt in dyk neamd, dy't neffens him deselde is as de *Langaerdera wey* út OFO II 16.

28. BB, 394. It foarheaksel *her(e)-*, dat meast safolle betsjut as 'iepenbier', wurdt brûkt by ferkearseleminten: hearefear (=wetter), hearrewei, heareleane, hearestrijte en dus ek hearedyk.

29. BB, 93.

30. De Swarte Wei tusken Ljouwert en Swarteweisein (yn opdracht fan steedhâlder Schenk fan Toutenburch yn 1531-1533 oanlein) wurdt beskôge as de earste ferhurde wei bûten de beboude kûm (Eekhoff 1860, s. 17). De diken yn de stêden (bg. de Ljouwerter Wurdumerdyk, de Snitser Easterdyk) sille fan it begjin fan it fluorjen fan de stedske wegen ôf grif al ferhurde west ha.

31. OFO IV 85.

* *de wech ofte cleedriste* (lêš *cleedrifte*) *dair streckt nae Beckumma fennen*³²

It gebrûk fan *drifte* liket yn oerienstimming te wêzen mei mnl. *dreve* ‘weg voor veevervoer’: *cleedriste* (âfr. *klê* = klau(fee)³³) jout dúdlikernôch oan dat it giet om in wei foar it driuwen fan fee. It giet dan ek sûnder mis om in ûnferhurde ferbining. De attestaasjes litte fierders sjen dat in *drifte* fan in stee of pleats útgean en op in finne útrinne kin.

In rjochtstbegryp dat hjir neamd wurde moat, is it ‘rjocht fan reed en drift’, in erftsjinstberheid. It hâldt safolle yn dat immen it rjocht krije koe om oer in oar syn hiem of lân mei de wein te riden en om fee te driuwen. Sa’n rjocht wie nedich, as it lân allinne berikt wurde koe oer in oar syn hiem hinne. In oarkonde út 1519 giet oer it ferlienen fan dat rjocht: *een reed ende wey der hya* (in Ljouwerter kleaster) (...) *byierret to hebben wr Ane land. (...) Des habbet hiarm Ffoppa ende Anne vors. weer to stenzen den reed of wey vors. nu van stonden oen*³⁴. Ek in oare oarkonde behannelet it rjocht fan reed en drift: *ick stae (toe) (...) in dat euich toe dryuuen ende toe ryden myn loen by myn hus op int noerd met vagens, met perden ende met alle hoere besten*³⁵. Hjir wurde de begripen ‘ride’ en ‘driuwe’ njonken inoar set: boppedat jildt it ferliende rjocht fan reed en drift hjir foar in leane.

Dat rjocht fan reed is inkeldris mei de term *menninge* oanjûn, fgl.: *bet schella hya habba een manghe tweska da sawnberghen ende dat oeper sedlant van dae loen wr opt aest*³⁶ ‘dêrta sille hya (rjocht fan) menning ha tusken de Sânbergen en it heechstlizzende stik boulân fan de leane it easten út’. It gebrûk en de omtekst fan de fjouwer wei-oantsjittings *drifte*, *rêd*, *menninge* en *lâne* yn boppesteande sitaten suggerearje dat dy fjouwer begripen fierhinne itselde konkretum oantsjutte kinne: in ferkearsferbining, dy’t de lannen yngie om oer te riden of te driuwen. De ûnderstelling dat de fjouwer begripen hast synonym wêze koene, wurdt stipe troch it feit dat yn de oanswettende Nedersaksyske gebieten hjoeddedei ek betsjuttingsoerlaping bestiet tusken dy fjouwer wei-oantsjittings³⁷.

32. RA II, 431. De kontekst lit it ta dat ‘ofte’ hjir as ‘oftewol’ opfette wurde mei.

33. Dat wurdt *klêdrift* is oars al moai wat op omdiskusearre (Fokkema 1937, Hofstra/Postma 1938, Postma 1938).

34. OFO III 40.

35. OFO II 372.

36. OFO II 243.

37. Fgl. Laan 1989, s.v. *drift* en s.v. *ree*: (by beide lemmata) ‘laan van de boerderij naar de weg’, s.v. *loan*: ‘t pad langs elke heerd land; waar men langs kan met paard en wagen’; Kocks 1996, s.v. *drift* 2: ‘Driften waren vrouger zandwegen, waar de kooien ’s

Nijsgjirrich is fierder de synonymy tusken *drifte* en *drivelwei*³⁸ yn it Aldfrysk. Holthausen/Hofmann jout s.v. *drifte* ‘Trift, Viehweg’. Foar it Fivelgoaer hânskrift jout Sjölin s.v. *drivelwei* ‘Viehweg’. Op himsels is dy oerienkomst noch net tige twingend. Mar de synonymy wurdt dúdliker as men de oanswettende talen derby belûkt: MNW jout s.v. *drijfwech* ‘weg voor veevervoer’, en itselde s.v. *dreve*, etymologysk nau ferbûn oan *driven* en *drift*. Foar it Dútsk jildt soks ek: njonken mhd. *trîbwëc* jout DWB ‘“trift” als ‘weg für das vieh’’,³⁹. It docht bliken dat de omskriuwings foar de Germaanske ekwivalinten fan *drifte* en *drivelwei* inoar suver neat ûntrinne. Ik heakje dan ek de *drivelwei*-attestaasjes oan de eardere ta:

- * *umbe thene thrimla (lêš thriwal) wey, ther kw bi nimen* ‘wenn der Viehweg (durch ein fremdes Grundstück) der Kuh versperrt wird’,⁴⁰
- * *een cleyn dryfwech vuyt die koefenne, tusschen de maden fenne ende den busch*⁴¹
- * *ende die Dryffwech opt noorden syn naestlegers*⁴²

It earste sitaat lit ek sjen dat in *drivelwei* yndied bestimd is foar (it driuwen fan) fee. Sjölin jout yn syn oersetting fan de passaazje ek noch de tafoeging ‘durch ein fremdes Grundstück’. Ek Postma seit, ‘kleedrift is it driuwen fen fé oer in oar syn perseel om by syn eigen lân te kommen’⁴³. It fjirde sitaat neamt it adjektyf *cleyn*: dat in *drifte* net al te breed west ha sil, leit yn de reden: hoe breder de drift, nammerstemear grûn der fan de persielen ôfnaam wurde moast. Boppedat stiet der eksplisyt *vuyt die koefenne*. It liket my dêr-

aovends langes naor hoes dreven werden (Eel)’, s.v. *laan* I: ‘Een laon (...) was ok de boerenlaone, dai bie de plaotsen langes lagen (Vtm)’, s.v. *ree* I: ‘oprijweg. Een ree luij van de weg naor hoes (Row)’, s.v. *menning* 1 en 2: ‘weg van de straat naar huis (...) weg langs het land’ Bloemhoff 1994, s.v. *reed* 1: ‘zandweg (OS, verspr. WS), ook als oprit naar huis (El) (...) Die reed lopt midden over et laand (Np)’, s.v. *laene* 1: ‘zandweg (...) ook als oprit’, s.v. *menninge* 1: ‘(in OS is in het algemeen het synoniem *reed* veel gebruikelijker) zandweg, karrespoor door het land, naar de akker, lange oprit naar een huis e.d. (...) D’r is haost gien boer die nog een menninge naor de plaetse het, want et bin allemaol betonpaeden (Obk)’.

- 38. De eleminten *driv-* en *-wei* wurde troch in ferbiningsmorfem *-el-* oaninoar ferbûn. Dat is net ûngewoan foar it Frysk (vgl. Vries 1988, Hoekstra 1998, s. 42).
- 39. DWB, s.v. *trift*. DWB jout dêrby wol de tafoeging ‘nur spärlich belegt’.
- 40. Sjölin 1970, s. 350.
- 41. BB, 181.
- 42. BB, 86.
- 43. Hofstra/Postma 1938, s. 159.

om ta dat âfr. *drifte* in ûnferhurde, net al te brede ferbining wie dêr't fee oer dreaun waard nei de finne oer in oar syn persiel hinne.

Aldfrysk *fere*

Yn de measte Aldfryske hânskriften is *fere* oerlevere, mar dan benammen yn de betsjutting fan 'tocht, reis'. Yn dy betsjutting is âfr. *fere* synonym mei âfr. *ferd*, en sok gebrûk is ek gewoan yn de oare Aldgermaanske talen⁴⁴.

Apart is lykwols dat it begryp yn it Aldfrysk ek brûkt wurdt om der in ferkearsferbining oer lân mei oan te jaan⁴⁵. Yn it 13e-ieuske hânskrift B en it 15e-ieuske hânskrift E2 stiet *weinfere*, wylst E3 yn in parallelposysje *weinpath* jout. Ik jou de âldste, Brokmer sitaten, mei de oersetting fan de editeur:

- * *Alle siler and alle alde slater and alle tentra and weinfere and alle fenszen lond and sex ier bi seten se and thi redieua rede ther vr sveren is, sa haldema se mith ethum and hit mith holte and mith pelen bi set se* 'Alle Sielen und alle alten Gräben und alle Zäune und Wagenwege und alles durch Rodung erworbene Land (in der gemeinen Mark), wenn dies sechs Jahre besessen und mit Holz und mit Pfählen abgemarkt ist, soll man, falls der Richter, der darüber eingeschworen (dafür zuständig) ist, das bestätigt, mit Eiden (=Eidhelfern) behalten'⁴⁶.
- * *Hwersar is en weynfere (E3 weinpath) bi seten and bi neten, hiu se hagera ieftha legera and hir wellema enne slat makia, sa skelma vr tia thre fet. Set mar enne tenter, sa haldema thene riuchta tia* 'Wenn ein Wagenweg, er sei höher oder niedriger gelegen, besessen und benutzt ist und man einen Graben (daran entlang) machen will, so soll man 3 Fuß davon abrücken; errichtet man einen Zaun, so halte man die rechtmäßige Grenzlinie ein'⁴⁷.

It falt op dat âfr. *fere* allinne yn Easterlauwerskâldfryske boarnen foarkomt as wei-oantsjutting. Moat men dêr dan út konkludearje dat it ek allinne yn Easterlauwerskâldfrysk brûkt waard? It kin, mar it hoecht net perfoarst: de tekst dêr't it wurd yn foarkomt, it Emsinger Penningskuldboek, is opsteld yn

44. Fgl. Breidbach 1994, s. 107-113.

45. Allinne 16e-ieusk Ingelsk koe *fare*: OED, s.v. *fare* 'road, track'. Yn it ning. ek noch *thoroughfare* '(drukke) verkeersweg'.

46. Buma 1949, s. 99.

47. Buma 1949, s. 99-100

in tiid, dêr't noch sa goed as gjin Westerlauwerskâldfrysk fan oerlevere is. It wurd kin yn it Westerlauwerskâldfrysk bestien ha, mar foar of yn de rin fan de 14e ieu (it begjin fan dy oerlevering) ferkrongen wêze. Wlâfr. *fere* is wol oerlevere, mar allinne as wetternamme, dan meast yn de foarm *fer*⁴⁸. Op grûn fan it feit dat *fere* yn Westerlauwersk Fryslân as wetternamme fungearre en om't it yn Easterlauwersk Fryslân dêrnjonken ek as wei-oantsjutting brûkt waard, soe it net sa hiel nuver wêze om te ûnderstellen dat âfr. *fer(e)* njonken wetternamme ek wei-oantsjutting west hat yn it Westerlauwerskâldfrysk, mar foar it begjin fan de oerlevering útstoarn is.

Wat it Easterlauwerskâldfrysk oanbelanget, it soe kinne dat *fere* yn E2 allinne noch brûkt wurdt yn neifolgjen fan de foargonger fan it Emsinger Penningskuldboek, yn de sawat twahûndert jier âldere Brokmerbrief. Yn dat gefal soe it al in tige argayske term west ha yn de 15e ieu, útstoarn yn mûnling en fierhinne útstoarn yn skriftlik gebrûk. De skriuwer fan E3 hat it faaks sels al té argaysk fûn en dêrom in oar appellatyf, nammentlik *path*, foar kar naam⁴⁹.

De sitaten kin men út ôfliede dat de *fere* in ûnferhurde paad wie, breed genôch foar hynder en wein. Boppedat giet it yn de beide sitaten om partikuliere weinpaden⁵⁰.

Aldfrysk *lâne*

It âldste en it iennige fynplak fan âfr. *lâne* yn de Aldfryske rjochtshân-skriften fine wy wer yn it Emsinger Penningskuldboek, oerlevere yn E2 en E3. It giet dêr om in *liudlone*⁵¹ of in *mena lone*⁵², beide yn de betsjutting fan 'iepenbiere' of 'mienskiplike wei'. Dêrnjonken is oars ek *mene wei* oerlevere yn E3⁵³, rûchwei yn de betsjutting fan 'iepenbiere (doarps)wei'. It adjektyf by beide appellativen suggerearret dat *mene lone* en *mene wei* synonym binne. Dat jildt yn alle gefallen foar *liudlone* en *mene lone*: dy konklúzje mei lutsen wurde oan de hân fan de omttekst en de parallelposysje yn it Emsinger Penningskuldboek. Om't ek de *mene wei* yn it Penningskuldboek neamd wurdt en dêr ek frijwat klam lein wurdt op it yn stân hâlden fan de goede breedte, lykas by de *liudlone* en de *mene lone*, tinkt my dat *mene wei* synonym is mei *liudlone* en *mene lone*. In leane hie dêr doe kenlik sawat de-

48. Fgl. Gildemacher 1993, s. 229, 247.

49. Fokkema 1959, s. 46.

50. Wiemann/Engelmann 1974, s. 8.

51. Fokkema 1953, s. 44.

52. Fokkema 1959, s. 46. Op s. 33 *mene wey*, s. 48 *menen wey*.

53. Fokkema 1959, s. 48.

selde (juridyske) status as in wei. Oant healwei de 15e ieu koe elâfr. *lone* noch bêst slaan op in iepenbiere wei. Foar de tiid dêrnei binne der gjin fyn-plakken mear fan *lone* yn Easterlauwersk Fryslân.

De earste Westerlauwerskâldfryske attestaasje fan âfr. *lâne* as wei-oantsjutting is fan 1402, as men fernimt fan de *Aemghe lane*⁵⁴. Fan dat stuit ôf is it in hiel faak foarkommende wei-oantsjutting yn Westerlauwersk Fryslân. De plaknamme Sânleane (in buorskip by Lytsewierrum) is al yn it Aldfrysk oerlevere út 1381⁵⁵ yn de foarm *Sandlayna*. It wurdt dat dus yn alle gefallen ek al yn de 14e ieu ek yn Westerlauwersk Fryslân yn gebrûk west. Mei *lâne* is oars ek in nijsgjirrich dialektysk ferskil anneks: lykas hjoedde-dei⁵⁶ waard yn de (noard-)eastkant almeast *lone* en oan de westkant *lâne* brûkt (sjoch Taheakke I).

Spahr van der Hoek⁵⁷ wit benammen it Nijfryske leane oertsjûgjend te typearjen as in paad of wei, dwers op de rêgen en de wetterwegen yn it lân-skip rinnend en sadwaande parallel mei de ferkavelingsrjochting. De wegen rinne dan lykop mei de rêgen en steane dus heaks op de leanen. Miedema ekstrapolearret dêrút dat ‘klassiek Oudfries *lona*, gewoonlijk wel een zijweg of oprit was, van dijk of water naar een terp, dus min of meer dwars op de hoofdverbindingen’⁵⁸. Yn dy konklúzje wurde Miedema en Spahr van der Hoek stipe troch it WNT, dat as earste betsjutting fan *laan* jout: ‘een zijweg die van den hoofdweg ergens naar toe voert. In dezen zin bepaaldelijk in N.-Holl., reeds in de M.E., bekend’.

Dat de leanen bûten de beboude kûm lein hawwe, kin men gewaar wurde út in oarkonde fan 1462⁵⁹, wêryn’t de brêgen, wallen en strjitten fan binnen de beboude kûm foar de *weghen iefsta lanen buta buren* oer steld wurde. Dat sitaat kin men oars ek út ôflêze dat leanen, lykas wegen, nei alle gedachten frij algemiene ferkearsferbinings wiene. Boppedat wurdt men út it dykrjocht fan Penjum⁶⁰ gewaar dat alle *heer weggen ende lanen* yn deselde mjitte beboete wurde yn gefal fan min ûnderhâld. Dy leste twa sitaten jouwe dúdlikernôch oan dat de rjochtsposysje fan wegen en leanen sawat deselde west ha sil.

Fierders is der noch de al earder oanhelle oarkonde út 1538: *ick stae (toe)*

54. OFO II 7.

55. OFO III 1.

56. Fgl. Hof 1933, s. 167-168.

57. Spahr 1957.

58. Miedema 1984, s. 21.

59. OFO II 50.

60. OFO II 202.

(...) *in dat euich toe dryuuen ende toe ryden myn loen by myn hus op int noerd met vagens, met perden ende met alle hoere besten*⁶¹. Lykas sein komt yn dy betsjutting fan opreed, paad om de lannen oer yn te kommen, de betsjuttingsoerlaping mei *drifte, menninge* en *rêd* oan de oerflakte.

Gearfetsjend: de Easterlauwerskâldfryske betsjutting fan mienskiplike, iepenbiere wei kin ek bêst fan tapassing west ha op de Westerlauwerske sitewaasje. Njonken in mienskiplike, iepenbiere ferkearsferbining koe in leane in paad de lannen yn wêze. Beide betsjuttings kinne strike mei it prinsipe dat it betreffende begryp in ferbining oantsjut dy't dwers op in oare, gauris wichtiger wei stiet en dus lykoprint mei de ferkavelingsrjochting.

Aldfrysk menninge

Yn it Stellingwerfsk likegoed as it Drintsk is *menning* hjoeddedei noch in ridlik algemiene oantsjutting fan in reed (fgl. noat 37). Dizze wei-oantsjutting is mar yn twa Aldfryske dokuminten attestearre, beide kearen yn de dialektyske /a/-fariant⁶²:

- * *der toe schella hya habba van ws lyck wey opt nord op ws loen een fry manghe opt nord alsoe fyr als Wybrens or landen gaet ende bet schella hya habba een mangha tweska da sawnberghen ende dat oeper sedlant (...) bet schella dae convents lyoden vors. habbe by dae wester syda ws hws een manghe alsoe fyr als dae fotlenghe gaet opt west (...) ende foerd langhs opt swd een wr manghe wr dae fotlenghen ende bet een olgh manghe van da fotlenghen op Wybrens fyf gers aen dae Ee toe*⁶³ ‘fierder sille hja fan ús (rjocht fan) lykwei ha yn it noarden oer ús leane, in frij (rjocht fan) menning yn it noarden safier’t Wybren syn oare lannen geane en fierder sille hja (rjocht fan) menning ha tusken de Sânbbergen en it heechstlizzende boulân (...) fierder sille de foarskreaune kleasterlju by de westside fan ús hûs (rjocht fan) menning ha safier’t de Fuotlingen⁶⁴ it

61. OFO II 372.

62. Afr. /e/ kin yn noardeastlik Westerlauwerskâldfrysk /a/ wurde (Miedema 1976a, 1976b).

63. OFO II 243.

64. Dit is, ek hjoeddedei noch, in fjildnamme, te lokalisearjen westlik fan Burgum by de Gaastmabuorren (Douma 1995, s. 39, nr. 368). Op de Eekhoff-kaart fan Tytsjerksteradiel (Eekhoff 1859, kaart 8) binne de dykjes om de Fuotlingen noch wer te finen. Dy arsearre dykjes markearje it begjin fan it ferrin fan de notiidske Monnikewei by Burgum. Neffens my sjocht men mei dizze oarkonde dan ek it ûntstean fan dy Monnikewei.

westen út rinne (...) en fierder it suden út (rjocht fan) oermenning oer de Fuotlingen en fierder in *olgh*⁶⁵ menning fan de Fuotlingen op Wybren syn fiif gerzen oan de Ie ta'

- * *Folkert ende Au[ck] dae maenyghe aeck toe haben in Ryoerds landt ghelick ick Sypka dae maenychge handt hab ende mei keppit hab ende als Folkert dae fruchten wyl op maena in Ryoerds Claes landt soe schil Folkert ende Auck jaen jers tree sturen (...) ende dis maenyghe ick Ryoerdt ende Anne nat toe veygerien voer dae tre sturen*⁶⁶ 'Folkert en Auck (sille) (rjocht fan) menning ha yn Ryoerdt syn lân lykas ik, Sypka, (rjocht fan) menning hân ha en mei kocht ha en as Folkert de fruchten opmenne wol op Ryoerd Claes syn lân, dan moatte Folkert en Auck alle jierren trije sturren jaan en dat (rjocht fan) menning (meie) ik, Ryoerdt, en Anne net wegerje foar dy trije sturren'.

Afr. *menninge* is dus eins it rjocht fan it mennen, mar, nei analogy fan de oanswettende taalgebieten, sil mei *menninge* fuortdaalk ek wol it konkretum sels oantsjuten wurde kinne, it menpaad.

Yn de earste oarkonde hjit it dat de muontsen rjocht fan menning krije oer Wybren Metthya zoen syn leane, dêr't ek it lykpaad foar in part oerhinne rint⁶⁷. Boppedat krije hja rjocht fan menning oer de Fuotlingen yn it westen. Der wurdt yn dizze oarkonde hannele mei de Ealsumer muontsen, dat dy sille de oarkonde wol opsteld ha. Dy muontsen kamen fan de iggen fan de Boarn, in moai ein it suden út, en al net sa fier mear fan de grins mei it Saksyske taalgebiet.

Yn de twadde oarkonde, dy't giet oer in ruil fan lannen te Gersleat, net fier súdlik fan it Ealsumer kleaster dus, krije Folkert en Auck lân, mei it rjocht fan menning oer it lân fan in neistlizzer.

Dit *menninge* liket my in Saksyske lienfoarm te wêzen: beide oarkonden binne nammers liearre oan de krite om de Boarn hinne, tichteby it Neder-saksysk taalgebiet. Boppedat komt *menninge* yn it Mid- en Nijfrysk al net mear foar, mar is it yn it Saksysk noch yn libben gebrûk. Dat jout faaks oan dat *menninge* gjin foet tusken de Aldfryske doar krigen hat. It wurd moast

65. Wat *olgh* krekt betsjut, is ûnwis. It is mar ien kear attestearre yn it Aldfrysk. It soe in gearlûking mei *a/o*-wiksel wêze kinne fan mnl. *alinc* 'geheel, volkomen', mar wat dan in 'folsleine menning' wêze moatte soe, is my net dúdlik.

66. OFO II 359.

67. Dat is ek te sjen op kaart 8 fan Eekhoff 1859: it stippellyntsje rint súdeastlik fan de Groustins foar in lyts part oer in loantsje.

miskien te bot konkurrearje mei *rêd* en *lâne* en hat dat net oprêden⁶⁸. Afr. *menninge* hat nammers, sa kin men út de twa oarkonden wol ôfliede, in fergelykbere betsjutting: in ûnferhurde paad de lannen yn, gaadlik om in (hinder en) wein oerhinne te mennjen.

Aldfrysk path

Yn it Emsinger Penningskuldboek, oerlevere yn E2 en E3, binne de âldste fynplakken fan âfr. *path* oerlevere. De sitaten:

- * *olle liud lona aghen to wesande tuelf ierd fet, and tha tsiurc pathe sex ierd fet*⁶⁹
- * *en mena lona thiu scel weisa twelff ierd fet, anda alle tsurk pathe scellath weisa sex ierd fet*⁷⁰
- * *hversar is en wayn path anda ther welma annen slath bi makia, sa maki ma then slat ynna sin ayn erue*⁷¹

Wat it tredde sitaat oanbelanget, dat is earder al oan de oarder kaam as parallelpassaazje fan it *ferre*-sitaat út E2. De earste twa sitaten kin mear fan sein wurde. Yn beide gefallen giet it om *tsiurkpathen*, yn parallelposysje meiïnoar. Dat de tsjerkepaden sa útdruklik neamd wurde, yn opsomming mei de *mene lone*, leit yn it ferlingde fan in passaazje út J, dêr't stiet: *weer scelleth wessa emmermer rekin ende rede fiouwer wagen ti dae goedishuse (...), hit ne se dat hit stande bi ene herewei; soe mey wessa herewey ende lijkwey ende tzerckwei al een wei* 'Ferner sollen immerdar vier Wege zum Gotteshaus (...) offen und gangbar sein, es sei denn, es stehe an einer Heerstraße; dann dürfen Heerstraße und Leichenweg und Kirchweg alle ein und derselbe Weg sein'⁷². Yn oare, fergelykbere Westerlauwerskâldfryske sitaten wurdt gauris òf de tsjerkewei òf de lykwei weilitten. Der lykje dus twa ferskillende kategoryen wegen te wêzen: iepenbiere wegen en tsjerke- of lykwegen. It ferskil tusken in lyk- en in tsjerkewei wurdt lykwols net dúdlik

68. It is oars ek noch sa dat, oars as dat by *rêd*, *drifte* en *menninge* it gefal is, *lâne* nea as rjochtsterm brûkt wurdt. Yn dy oare gefallen giet it nammers altiten om (rjocht fan) frije reed, drift of menning, of in soartgelikense formulearring, faak yn kombinaasje mei it tiidwurd *habba*. *Lâne* koe dus nei alle gedachten allinne it konkretum oantsjutte, mar (rjocht fan) frije leane koe men net.

69. Fokkema 1953, s. 44.

70. Fokkema 1959, s. 46

71. Fokkema 1959, s. 46.

72. Buma/Ebel 1977, s. 182-183.

út de sitaten. Glazema konkludearret dan ek, neffens my mei rjocht, út de ferskillende sitaten dy't lyk- en tsjerkewegen behannelje, dat "lijkpad en kerkpad (dêr't er lyk- en tsjerkewei mei bedoelt) (...) welhaast identiek (schijnen) te zijn"⁷³. Ta dy konklúzje komme ek Kalma en de Encyclopedie van Friesland⁷⁴. As men dan de Emsingoaer passaazje fergeliket mei dy út J, soe konkludearre wurde kinne dat it Easterlauwerskâldfryske *tsiurkpath* oerienkomt mei de Westerlauwerske *tserk-* of *líkwei*, en de *mene* of *liudlone* mei de *herewei*. Op basis fan dy ûnderstelling, en op basis fan de konklúzjes fan Kalma, Glazema en de Encyclopedie van Friesland soe ik úthâlde wolle dat tsjerkepaad, lykpaad, tsjerkewei en lykwei ien en itselde begryp binne, sawol yn Westerlauwersk as yn Easterlauwersk Fryslân. *Wei* tsjut yn dat ferbân dus hyperonymysk in paad oan.

Dy fjouwer termen ferwize allegearre nei itselde slach wegen, nammentlik wegen dy't fan it omlizzende lân út nei de tsjerke rinne, om sa de pleatsen mei de tsjerke te ferbinen. Neffens Kalma koe de lykwei dan ek oer in boerehiem liede, mar wie wol frij tagonklik: wie der ienris in lyk oer ferfierd, dan mocht de eigner fan it lân dêr't it lykpaad oerhinne late, soks nea wer ferbiede⁷⁵. Der wie wol ûnderhâldsplicht, fgl. *alster wrworden is di lijkwey ende di tzerckwey (...), dat schel ma dwaen al nei dae riochta riochte of ney dae graeta Godis nedum* 'Wenn der Leichenweg oder der Kirchweg in (so) schlechten Zustand geraten ist, (...) so soll man das gänzlich nach dem gesetzlichen Rechte oder nach der Gnade des großen Gottes erledigen'⁷⁶.

Foar Westerlauwersk Fryslân jildt dat de earste attestaasje fan âfr. *path* fan 1429 is⁷⁷. Bûten in attestaasje yn figuerlike betsjutting yn it Rudolfsboek⁷⁸ komt it yn Westerlauwersk Fryslân allinne foar yn de oarkonden en de 16e-ieske registers fan grûnbesit.

Ik behannelje koart twa oarkonden út 1449⁷⁹, wêryn't it der om giet oft oer in bestand paad rjocht fan reed ferliend wurde moat. Yn de earste jouwe tsjûgen yn in ferklearring oan dat de bûtendyksters fan Ysbrechtum *habbet een foetpad wr Intyama terp op des persona greft wal ende oers naet*,

73. Glazema 1948, s. 274.

74. Kalma 1951, Encyclopedie van Friesland, s. 402 (nei alle gedachten wie Kalma ek de auteur fan it lemma *lijkweg*). Fergelykje ek BB, 379-380: *dat padt, daer Tzeyntgama Lyckweegen is* (op side 380 *Tzeyntgama Kerckpad*).

75. Kalma 1951.

76. Buma/Ebel 1977, s. 182.

77. OFO I 47.

78. Fgl. Buma/Ebel 1977, s. 372: *dat path toe dae lesta ordele*.

79. OFO I 104 en 105.

hoer heerwey neer liicwey neer weynwey. De bûtendyksters easkje dat *deer schoede wessen een meenwey foer ryderen ende aeck foer foetgungaren.* De útspraak yn it skeel is lykwols, dat oer it besteande paad *deerma gheet wr Abba seedecker (...) bert nen meenwey to wessen oers dan foer foetgungaren.* It paad oer Abba's lân bliuwt dus in iepenbiere ferbining foar fuotgongers, dêr't net oer riden wurde mei.

Wat it ferrin fan paden oanbelanget, komt Spahr van der Hoek, foar it Nijfrysk alteast, ta de konklúzje dat der foar paden net in fêst stramyn te konstatearjen is⁸⁰. Paden lykje dêrmei minder kultivearre, spontane ferkearsferbinings oer lân te wêzen. Hja kinne ûntstien wêze pas nei de oanlis fan in haadstruktuer tusken de delsettings. Fuotgongers soene dan binnentroch fan it iene plak nei it oare rûn hawwe kinne, sûnder de wegen dêr't ek oer riden wurde koe, te brûken en sa de paden "makke" ha. Soks soe ynhâlde dat gâns paden letter ûntstien binne as de wichtiger wegen.

It Aldfryske paad is dus smel, dêrom ornearre om oer te rinnen en net om oer te riden, folget net in fêst stramyn wat it ferrin oanbelanget. It hat dêrmei ekonomysk sjoen net in wichtige ferbining west.

Mei âfr. *tserkpath/likpath* leit it lân der wat oars hinne: as men ôfgiet op it grutte tal tsjerkewegen en lykwegen, dy't nammers eins paden wiene, wie it maatskiplik belang fan dy paden wol grut. Net om 'e nocht wurde dy wegen yn it Syndrjocht njonken de iepenbiere hearrewegen fermeld⁸¹.

Aldfrysk rêd

Yn it Aldfrysk ha'k mar ien attestaasje fûn fan dizze wei-oantsjutting, út 1519:

* *inder scortingha twisken den conuent (...) ter enra ende Ffoppa dyo lamma ende Ane Jelle zoen ter ora syde, by rorende om een reed ende wey der hya (...) byierret to hebben wr Ane land (...) habbet hiarm Ffoppa ende Anne vors. weer to stenzen den reed of wey vors. nu van stonden oen*⁸² 'yn it skeel tusken it kleaster oan 'e iene en Ffoppa de lamme en Ane Jelle zoen oan 'e oare kant, oangeande in reed en wei dy't hja ha wolle oer Ane syn lân, ha foarskreaune Ffoppa en Anne harren de foarskreaune reed of wei fuortdaalk tastien'.

80. Spahr 1957, s. 33.

81. De oanbelangjende passazje (fgl. noat 72) stiet oars net yn it Syndrjocht yn F, wol yn J, U en D.

82. OFO III 40. De kontekst stiet in lêzing 'oftewol' foar 'of' ta.

It giet hjir om it fêstigjen fan it rjocht fan reed: de muontsen wolle frij oer de reed oer Ane syn lân ride kinne, grif om't hja lannen achter Ane syn lân lizzen ha, dy't no min te berikken binne. Dat rjocht wurdt it kleaster ferliend.

It feit dat âfr. *rêd* pas yn 1519 foar it earst oerlevere is en oant 1550 net wer, liket derop te wizen dat it pas yn de 16e ieu as wei-oantsjutting stadich-oan yn gebrûk rekke is. Boppedat is it wurd as typysk Westerlauwerskâldfrysk te beskôgjen, fanwege de ôfwezigen yn it Easterlauwerskâldfrysk en it Middelleechdútsk. Yn dat ljocht is in njoggentjinde-ieusk Ommelanner sitaat nijsgjirrich genôch om derby te heljen: 'Ieder landbouwer heeft eene eigen rede of laan van ongeveer 2 M. breedte over de volle lengte van zijn heerd liggen, waarlangs alle vervoer van en naar de landerijen moet geschieden over de voorste naar de achterste stukken'⁸³. Der soe faaks sprake wêze kinne fan leksikale ynterferinsje fan it Nijfrysk út yn it westlike Ommelanner Nedersaksysk⁸⁴.

Fan de betsjutting kin sein wurde, dat de reed tsjinnet om it lân yn te kommen. It sil grif, hielendal as men de etymology fan âfr. *rêd* derby hellet (*rêd* komt fan *rîda*, dêr't de germ. verbumstam **reid-a* 'ride' de grûnslach fan foarmet), de bedoeling west ha om mei hynder en wein de eigen lannen berikke te kinnen.

Yn it Aldfryske sitaat wurdt *rêd* lykskeakele mei *wei*, en *wei* sil hjir as hyperonym bedoeld wêze. Yn it Ommelanner sitaat wurde *rede* en *laan* lykskeakele. Sokke synonymy falt ek foar it Aldfrysk oan te nimmen: de skaaimerken fan âfr. *rêd* dogge jin tinken oan âfr. *fere* en âfr. *menninge* en *lâne* yn de betsjutting fan wei nei it lân. Op grûn fan de omtekst fan de iennige attestaasje, de ûnderstelde oerienkomst mei *lâne* en de oerienkomst mei it Nijfrysk en it njoggentjinde-ieuske Ommelanner Nederlânsk, lit him dêrmei in betsjutting rekonstruearje fan âfr. *rêd* as in ûnferhurde ferkearsferbining bûten de beboude kûm, dy't (eventueel oer in oar syn hiem) it lân yn laat, breed genôch foar hynder en wein.

Aldfrysk *sîdwendene*

In *sîdwendene* is neffens Beekman⁸⁵ in binnendyk of kade, mar 'soms ook

83. WNT, s.v. *ree* III, 6. De kontekst stiet in lêzing 'oftewol' foar 'of' ta.

84. Prof. dr. Siemon Reeker (RuG) wiisde my der op dat 'rede' as noardwestlik Nedersaksysk (dus de Grinzer en Drintske kriten tichteby Westerlauwersk Fryslân), en 'laan' as noardeastlik Nedersaksysk beskôge wurde moat.

85. Beekman 1907, s.v. *zidewind*. In fergelykbere definysje yn MNW, s.v. *sidewende*.

weg of water ter zijde van eene landstreek lopend of zich wendend (...) Het woord werd in het grootste gedeelte van ons tegenwoordige vaderland gebruikt: (...) in Friesland, en vooral in Groningen, ook over de grenzen in Oost-Friesland enz.'. Hoewol't ik gjin attestaasjes yn in Aldfryske tekst fûn ha, waard *sīdwendene* wol brûkt yn it Aldfrysk, yn Westerlauwersk- likegoed as yn Easterlauwerskâldfrysk. Yn de Benefisjaalboeken is it, foarsa- fier't ik neigean koe, foar twa doarpen oerlevere⁸⁶. Yn toponimen is it hjoeddedei oars ek noch wol wer te kennen⁸⁷.

Ik jou twa sitaten, gronologysk (achterinoar út in Easterlauwerske boarne fan 1258 en in Westerlauwerske fan 1525), dêr't dúdlik út wurdt dat in *sīd- wendene* ek in wei-oantsjutting wêze koe:

- * *duas vias, quarum una Firemere Sidwendene dicitur, altera Herebure Sidwendene nuncupatur*⁸⁸ 'Twee wegen waarvan de ene de binnendijk van Firamere heet, en de andere de binnendijk van Herebure genoemd wordt'⁸⁹.
- * *Die stadt Leeuwerden is geordonneert by die van Oestergae voor Dyck- graue totten Leppendyck, Sytwende ende Groenendyck (...) Sal oeck die voorsz. Stadt ouerleggen ende betrachten (...) oft daer een corter ende beter wech, dan de Zytwendt, te leggen ende te maecken waere*⁹⁰.

Wat it earste sitaat oanbelanget: de beide neamde *sīdwendena* ha 'k net krekt lokalisearje kind⁹¹. Dat it hjir lykwols al om wegen giet, wurdt wol

86. Beets/Warniahuzen (sjoch noat 90), Wynjeterp (BB 96 (Sânw.) (in buorskip noard- eastlik fan Lippenhuzen).

87. Bg. ns. *zuidwending*, dat as fjildnamme likegoed as as wetter- en delsettingsnamme yn de Ommelannen oerlevere is (fgl. NGE, s.v. *zuidwending*, en Kooper 1939, s. 38). Yn Fryslân ha wy hjoeddedei noch de Sydwende yn Drachten.

88. OGD 126.

89. Bremmer 2003 (noch te ferskinen).

90. GPCB II, 490. Om dyselde *sīdwendene* giet it ek yn GPCB II, 177 (noat o), 610, 661, 814. Fgl. ek BB, 251, 92 (Sânw.).

91. De Vries komt net út dizze toponimen (Vries 1946, s. 51). Faaks dat *Herebure* ferbûn wurde kin oan it 'Heringabuur klauw', ûnderdiel fan it Generale Zijlvest, eastlik fan de stêd Grins (Ligtendag 1995, s. 148, dêre nr. 13). Yn dyselde oarkonde wurde Fivelgoa en letter ek noch de Borchsleat neamd en dat tsjut yn dy eastlike rjochting. Te fer- wachtsjen falt dat dy *Firemere Sidwendene* ek earne eastlik fan de stêd Grins socht wurde moat. Naarding mient de beide *sīdwendena* eastlik fan Grins lokalisearje te kin- nen, mar docht dat mei in soad oannamen (Naarding 1959, s. 7).

Wat oars it toponymysk elemint *Firemere* oanbelanget, Naarding wol ha dat it 'het verre meer, het verre water d.i. het grenswater' betsjut (Kalma 1959, s. 7), wylst Schönfeld seit: "deze *Firemere Sidwendene* zal genoemd zijn naar vier in de buurt lig- gende meertjes, al is de spelling *Fire-* wat vreemd" (Schönfeld 1955, s. 282). Dat lêste

dúdlik út de omskriuwing *duas vias*. It twadde sitaat slacht op in ein dyk, hjoeddedei in part fan de gemeentegrins tusken Smellingerlân en Opsterlân, fuort noardlik fan de Geawei, tusken de Krúswei yn it easten en Warniahuzen yn it westen⁹². Ut it sitaat docht dúdlik bliken dat it hjir ek om in wei-oantsjutting giet.

Mar is *sīdwendene* dêrmei ek automatysk in wei-oantsjutting? De grûnbetsjutting fan dit kompositum is de optelsom fan de beide haadkomponenten, âfr. *sida* en *wenda*⁹³: it wurdt dan in ‘wending nei/fan/oan de sydkant’, nammentlik in wending fan de ferkavelingsrjochting. In *sīdwendene* is dus yn earste opslach gjin wei-oantsjutting ‘pur sang’, mar mear in abstrakt begryp. Nei ferrin fan tiid waard it lykwols ek wol brûkt om it konkretum mei oan te tsjuten, nammentlik de oanbelangjende wei, sleat of dyk dy’t as *sīdwendene* fungearre⁹⁴. Beekman syn kommintaar, ‘de beteekeenis van waterkeering, land- en grensscheiding, die men dikwijls aan het woord zou kunnen hechten, zijn slechts bijkomend of toevallig’, is, sa’t it liket, net fan tapassing op de Aldfryske sitewaasje: dêr wie it yn it earstoan grif krekt ál in skieding⁹⁵. Pas letter sil it wurd oergien wêze op it konkretum dat dy skieding foarme. *Sīdwendena* binne allinne foar ûntginningsgebieten oerlevere⁹⁶ en it wurd sil dan ek nei it begjin fan de ûntginnings opkaam wêze as wei-oantsjutting.

Dy ferkavelingsrjochting kin in *sīdwendene* oan werkend wurde: om’t in *sīdwendene* ferskillende ôfwetteringssystemen skaat, is de ferkavelingsrjochting oan beide kanten ferskillend. Giet dit ek op yn it gefal fan de sitearre passaazjes? De beide Ommelanner *sīdwendena* binne net lokalisearre

liket my oars frijwat eufemistysk: *Firemere* is in toponym en dan soe men yn 1258 (doe wiene de Ommelannen nammers noch Frysktalich) âfr. *fio(we)re-* of alteast in Aldfryske fariant dêrfan ferwachtsje. Boppedat is *Sīdwendene* hjir sûnder mis ek Aldfrysk.

92. Lokalisearre troch Rienks/Walther 1954 (Atlas), s. 175 en Molen 1958, s. 79-88. By Rienks/Walther 1954 hjit dizze Sydwend ‘Alde Leppedyk of Sydwend’.

93. *Wendene* is in nominalisaasje fan it tiidwurd *wenda* mei it Aldfryske suffiks *-ene* (fgl. Ahlsson 1960, s. 10-11 en 27).

94. Dêr hat dus in proses plakfûn dat fergelykber is mei dat fan âfr. *dik*, dat nammers yn earste opslach ek gjin wei-oantsjutting is. Nei’t der wegen oerhinne makke wiene, krije it objekt dat de ûndergrûn foarme, dus geandewei de betsjutting fan wei.

95. Kooper 1939, s. 38 wiist derop dat de tapassings dy’t it wurd yn de provinsje Grinslân krige hat, it begryp ‘grins’ mienskiplik hawwe.

96. Der is wol in net-annoatearre *Sijwinne-dijck to Burchwert* (Meer 1969, s. 31) oerlevere, mar dat moat grif de hjoeddeistige Sjungadyk wêze.

en kinne dus net ta kontrôle tsjinje. By de iene Eastergoaster *sīdwendene* giet it om in syddyk fan de dyk dy't by de Boarn delrûn⁹⁷. Yn dit gefal is de ferkavelingsrjochting oan wjerskanten yndied ferskillend.

Koartsein is de *sīdwendene* as wei-oantsjutting dus in wei dy't as skieding tsjinne of tsjinne hat tusken ferskillende ôfwetteringssystemen en meast dwers op in oare ferbining stie. It begryp waard yn Westerlauwersk liikegoed as yn Easterlauwersk Fryslân brûkt, it hiele Aldfryske tiidrek troch.

Aldfrysk *stīge*

Yn de Aldfryske rjochtshânskriften komt âfr. *stīge* net foar. De âldste attestasje yn it Aldfrysk is yn in oarkonde út 1457. It wurd is allinne oerlevere foar de stêden Ljouwert, Frjentsjer en Snits. Net op it plattelân dus, en dat is opfallend. Sjocht men bygelyks nei it Nederlânsk, dan falt fuort op dat in steech dêr net útsûnderlik is foar it plattelân. MNW, yn noat s.v. *stege* jout bygelyks: 'Pad, een smalle weg, steeg, volstrekt niet uitsluitend of zelfs voornamelijk in eene stad'. Ek WNT, yn noat s.v. *steeg* jout as earste betsjutting 'smalle weg, pad, voetpad' en as twadde 'nauw straatje in een stad'. Ek foar it Leech- en Heechdútske taalgebiet giet net op dat in steech yn it foarste plak in stedsk ferkearselemint wêze soe.

De betsjutting fan âfr. *stīge* lit him net al te dreech rekonstruearje. Ik jou inkelde sitaten:

- * *deen steed thi dae Aldahow toe Liowerd, deer dat stenen hws up steed (...) alder nest dae stiga*⁹⁸
- * *farra fander stretha, tefta anth dyep, oppa Waerd, by da sudera igh fander stigha, aller nest deerma geeth in Gouerts fenna*⁹⁹

97. Van Buijtenen skriuwt: "Als twijfelpunt blijft nu slechts staan de kwestie: ten opzichte van welken dijk vormt het laatste (=westlike) stuk van de Leppedijk een binnendijk, die den naam Zijdewind zou rechtvaardigen. Het antwoord hierop moet achterwege blijven, daar een gegronde hypothese niet valt op te stellen" (Buijtenen 1944, s. 32). Hy wol lykwols ha dat dat lêste stik *sīdwendene* rûn fan de súdlike ein fan de Wansleat oant Aldeboarn (ibid., s. 31), en yndie is der dan gjin sprake fan in syddyk. Molen 1958, s. 85 en Rienks/Walther 1954, s. 438 (Tekst) en s. 175 (Atlas) litte de *sīdwendene* lykwols einige by de súdlike ein fan de Wansleat. De *sīdwendene* stiet dan heaks op de dyk dy't by it nije, 15e-ieuske trasee fan de Boarn delrûn. Earder rûn it trasee fan de Boarn noardliker fan de Wansleat: de *sīdwendene* stie doe heaks op de Harmensdyk, de dyk by it oarspronklike trasee fan de Boarn del.

98. OFO I 142.

99. OFO I 193.

- * *steegh bij sinte Jacobs capelle in dae Haeghe streta*¹⁰⁰
- * *huijss opt noerd ende die stege opsuijd naestlegeren*¹⁰¹
- * *staende op die Waesse, naest Hans Lenssestege*¹⁰²
- * *Noch een huyssteede op den hoeck van den Pylstege*¹⁰³

Koartsein is in steech in sydearm fan in gruttere strjitte. De steech ferbynt parallelstrjitten meiïnoar of strjitten mei in achterlizzend hiem of plein. It is it byld dat wy ek hjoeddedei noch sjogge foar de measte stegen.

It feit dat âfr. *stīge* pas yn de 15e ieu oerlevere is, is faaks te ferklearjen troch de yntroduksje fan it begryp yn it ramt fan it opkommen fan de stêden te pleatsen. De Fryske stêden groeiden nammers omraken yn de rin fan de 15e ieu en mei it grutter wurden fan de ynfastruktuer moasten der ek nije wurden yntrodusearre wurde om dy wegen mei oan te jaan, en *stīge* is dêr ien fan.

Gearfetsjend: wêr't in steech yn de oanswettende talen ek, of sels earder in smelle wei of fuotpaad op it plattelân is, komme stegen yn Fryslân allinne mar foar yn de stêden. It is dêr dan in smelle gong tusken de huzen troch, dy't útkomt op in bredere strjitte. De oare ein kin útkomme op in parallelstrjitte.

Aldfrysk *strête*

De âldste Aldfryske attestaasje is fan om 1300 hinne. Yn R1 stiet it folgjende oer it ûnderhâld fan de wegen by de seedyk lâns: *Ther skil thi utrosta anti inrosta thes wiges plichtich wesa, tha strete thes wintres and thes sumures mith wegke and mith weine to farande, thet thi wein tha oron meta mug* 'Dort sollen der zunächst dem Meere und der am meisten landeinwärts Wohnende zur Unterhaltung des Weges verpflichtet sein, damit die Straße im Winter und im Sommer mit Pferd und mit Wagen so zu befahren ist, daß der eine Wagen an dem andern vorbeikommen kann',¹⁰⁴. Afr. *wei* en âfr. *strête* koene dus synonym wêze¹⁰⁵.

100. OFO I 344.

101. OSAG 122.

102. OSAG 143.

103. BB, 74.

104. Buma/Ebel 1963, s. 90-91.

105. Fgl. ek út J: *dat iemma alle dae streta ende weggen, deer ti dae Freslande ief ti dissem dele gaet, altomael biferdie* 'über alle Straßen und Wege, die nach Friesland oder diesem Landesbezirk führen, sollt Ihr voll und ganz Frieden gebieten' (Buma/Ebel 1977, s. 628-629).

Afr. *strête* komt lykwols ek al foar yn de Santjin Kêsten. De njoggende kêst befettet de folgjende passaazje: *alle Fresen aeghen sauwen streta rum ende rennande suder ti farane, fiouwer oen dae wettere ende tria oen dae lande* ‘alle Friesen (sind) berechtigt (...), auf sieben freien und fahrbaren Straßen, vier zu Wasser und drei zu Lande, nach Süden zu ziehen’¹⁰⁶. It falt op dat âfr. *strête* ek foar wetterwegen brûkt wurde kin¹⁰⁷. Boppedat kin der ek yn dizze sitaten in soarte útwikselberens tusken âfr. *wei* en âfr. *strête* konstatearre wurde.

De passaazje fan de *sogen streta* is nijsgjirrich genôch om efkes neier te besjen. Wy witte dat fan dy sân strjitten trije lânwegen binne en fjouwer wetterwegen. Om mei dy lêsten te begjinnen: de fjouwer wetterwegen binne de Iems, de Ryn, de Wezer en de Elbe. De lânwegen binne ferbinings tusken stêden: Oldenburg-Jever¹⁰⁸, Münster-Emden en Koeforden-Starum¹⁰⁹. Afr. *strête* waard dus brûkt om lange, spesifike rûten tusken stêden, mar ek om fjouwer rivieren mei oan te tsjuten. Rûten, sis ik mei opsetsin, gjin wegen, want men moat jin de ferbinings tusken de oanbelangjende stêden net foarstelle as ien lange ûnûnderbrutsen wei.

Yn de Westerlauwerske oarkonden komt it gebrûk fan *strête* as net-stedske wei-oantsjutting (yn de bestjutting fan ‘rûte’) noch in soad foar. In Noard-Eastergoaske oarkonde fan 1481 hat it oer *heerstreten jef ferren* ‘hearstrjitten of -fearten’ en efkes fierders oer *heerwegghen jef ferren*¹¹⁰. In stik fan 1486 fermeldt *heerstreten ende waghen beide to wetter ende tho lande*¹¹¹; in fergelykbere lykskeakeling dus. In tredde stik fan 1481, dat de feilichheid op de iepenbiere wei regelet foar Ljouwert oan de iene en Tytsjerk, Ryptsjerk en Suwâld oan de oare kant, neamt de *streetscheinder*¹¹². Dêr wurdt neffens my net doeld op boeven yn de Ljouwerter binnenstêd: de partijen woene de feilichheid garandearje fan lju, dy’t de wegen tusken dy plakken bereizgen. Yn al dy gefallen liket de semantyk fan âfr. *strête* in oer-

106. Buma/Ebel 1977, s. 140-141.

107. Hjoeddedei kin ‘strjitte’ yn inkelde gefallen noch in wetterstrjitte oantsjutte, bg. Beringstrjitte, Strjitte fan Gibraltar, Strjitte fan Magelhaes.

108. Marschalleck hat it ferrin fan dy hearstrjitte hast hielendal rekonstruearre (vgl. Wiemann/Engelmann 1974, s. 97, 115-128)

109. Foar it ferrin en de funksje fan dy hearstrjitten, fgl. û.o. Woebcken 1961, Wiemann/Engelmann 1974, s. 97, 115-128.

110. OFO II 100.

111. OFO II 129.

112. OFO II 91.

bliuwsel fan de Santjin Kêsten: der wurde dus iepenbiere wegen mei oantsjuttingen. Benammen it sitearre stik fan 1486 stipet dy konklúzje¹¹³.

It falt by dizze sitaten ek op dat hearrewegen en hearestrijitten trochinoar rinne wat betsjutting oanbelanget. Yn de fyftjinde ieu liket âfr. *herewei* de funksje fan âfr. *herestrête* oer te nimmen om de brede, iepenbiere wegen mei oan te tsjuttingen¹¹⁴: âfr. *strête* fungearre ein 15e ieu al as oantsjutting foar stedske ferkearsferbinings en waard dus minder yn ferbân brocht mei it plat-telân. Dat hat der nei alle gedachten ta laat dat yn de registers fan grûnbesit fan de 16e ieu wol in hiel soad 'hearrewegen', mar hielendal gjin 'hearestrijitten' mear foarkomme.

Njonken it argaysk brûken fan âfr. *strête* yn de betsjutting fan 'rûte' wurdt it wurd letter ek tapast om te ferwizen nei ferkearsferbinings yn de stêden. Yn dy gefallen ûntrint it de betsjutting dy it wurd 'strjitte' yn it Nijfrysk hat, eins neat. It is dan dus in ferkearsferbining troch de stêd, grutter as in steech, mei huzen deroan. De etymology (lat. *via strata* 'ferhurde wei') likegoed as it feit dat goede ferbinings yn de stêd fan ekonomysk belang binne, foarsizze jin dat in part fan dy stedske ynfastruktuer ferhurde west ha sil. Sterker noch: men soe wol úthâlde kinne dat it opkommen fan it begryp 'strjitte' as stedske wei-oantsjutting aardich lykop rint mei it fluorjen fan dy stedske wegen. Fia de 16e-ieuske kronykskriuwer Petrus fan Thabor witte wy dat men yn Snits mei fluorjen begûn tusken 1430 en 1459: *By welke tyden (i.e. 1459) Sneeck meer dan die helfte is groter ghemaect, dant was, ende wel bestratet ende betymmert. Want doemen screef M. CCCC. ende xxx, doe was toe Sneeck niet een stien van alle die straten die nu*

113. It brûken fan *strêta* lykas yn de njoggende kêst kin men nei alle gedachten ek noch yn Middelleechedútske oarkonden sjen. Bg. OUB 1766: *straten in by unde tho Freslande tho water unde tho lande* (fgl. ek OUB 159, 427 en eventueel 272 en 1420) en út in Middel Nederlânske oarkonde út 1498: *Oeck die straeten te waeter ende te lande te bevryen* (GPCB II, 5).

114. Nijsgjirrich yn dit ferbân is in Latynske oarkonde út 1257. Dêryn wurdt praat oer de *viam, que dicitur Strete* 'de wei, dy't Strete neamd wurdt' (OGD 123). It giet hjir om de âlde hearrewei dy't fan it Suden de stêd Grins yngie en fia de Boteringepoarte oan de Noardkant de stêd wer útgie, de noardelike Ommelannen yn (fgl. Koster 2001, s. 202-206 (fia <http://www.ub.rug.nl/eldoc/dis/arts/e.a.koster>)). Dy wei is bûten de stêd sûnder mis ûnferhurde, dat it giet hjir grif ek om in *hêrestrete* yn de betsjutting fan brede, iepenbiere wei. Om't de Ommelannen yn 1257 noch Frysktalich wiene, waard dy strjitte yn de tiid troch de Ommelanners *strête* neamd yn stee fan it ns. *strate*, sa't dat yn dizze stêd-Grinzer omtrekst faaks earder te ferwachtsjen wie, ek om't der yn deselde oarkonde praat wurdt fan (Cley)wech y.s.f. âfr. *wei*. Afr. *strête* wie dus ek yn de Ommelannen yn de trettjinde ieu noch tige gebrûklik as net-stedske wei-oantsjutting.

*synt*¹¹⁵. Op grûn dêrfan mei faaks oannaam wurde dat ek de oare stêden al mei fluorjen dwaande wiene of dêr yn dyselde snuorje mei úteinsetten. Afr. *strête* as oantsjutting foar de ferhurde stedske ferbinings sil dus yn it begjin fan de 15e ieu opkaam wêze.

Der binne in pear útsûnderings op it brûken fan âfr. *strête* as oantsjutting foar inkeld yntern-stedske ferbinings. It giet dan om de ‘flekken’ Kollum, Wytmarsum en Aldeboarn. De oanbelangjende passazjes:

- * *twiska da Boern ende da streta*¹¹⁶ (Aldeboarn)
- * *vyff hoerns guldens van vyff huyssteeden, up die straet toe Wytmersum*¹¹⁷ (Wytmarsum)
- * *Item, noch vi. hwssteden in Pelsers straete*¹¹⁸ (Kollum)
- * *Broer Ywama heeft gegeuen een stede, gelegen in Tollinghe straete*¹¹⁹ (Kollum)

De omskriuwings binne alle fjouwer fan 't selde mal: it giet om ferkearsferbinings yn de buorren, dêr't huzen oan steane. It opfallende is dat der allinne foar dy trije doarpen strjitten oerlevere binne út it Aldfryske tiidrek. Dat hat te krijen mei it feit dat dit yn de oanbelangjende tiid al ekonomysk wichtige, ridlik grutte plakken wiene. Yn sokke grutte doarpen wie earder ferlet fan in goeie ynfrastuktuer. Yn alle gefallen kin konkludearre wurde dat it gebrûk fan âfr. *strête* as konkrete wei-oantsjutting yn de 15e ieu fan de stêden út begjint te sprieden nei de gruttere doarpen op it plattelân. En dat it hjir ek om ferhurde wegen gean sil, leit foar de hân.

De semantyske ûntjouwing fan âfr. *strête* is dus tige nijsgjirrich: de oarspronklike Latynske betsjutting fan ‘ferhurde wei’ is earst ferromme om der iepenbiere, wichtige rûtes mei oan te jaan, wêrunder ek wetterwegen. Afr. *strête* hat yn dy funksje in foarnaam plak yn de Santjin Kêsten. By dy ferbinings moat dus earder tocht wurde oan ‘rûten’, ‘trajekten’ as oan konkrete wegen. It feit dat dy Romeinske *viae stratae* wegen wiene om troepen fluch oer ferpleatse te kinnen, hat laat ta de yntroduksje fan it begryp hearestrjitte as ‘legerwei’ en dêrwei ‘grutte, brede, iepenbiere wei’ yn ferskate Aldgermaanske talen. Dy betsjutting hat, yn argaysk brûken, noch oant yn de 15e

115. Historie, s. 15.

116. OFO I 197.

117. BB, 311.

118. BB, 229.

119. BB, 227.

ieu stân hâlden, sawol yn it Middelleechdútske East-Fryslân as yn Westerlauwersk Fryslân. Nei ferrin fan tiid waard âfr. *herestrête* lykwols ferfongen troch âfr. *herewei* en dêrmei waard de betsjutting fan âfr. *strête* fersmelle om der allinne noch ferhurde wegen yn beboude kûmen, benammen stêden, mei oan te jaan. Dy betsjutting is ek eigen oan it Nijfrysk.

Yn it ljocht fan dy nijsgjirrige betsjuttingsûntjouwing fan âfr. *strête* is it de muoite wurdich en sjoch ris nei âhd. *strâdza*: '(Ahd. *strâdza*) bezeichnet schon in den frühesten Belegen insbesondere eine innerstädtische Straße. Ahd. *strâdza* zur Bezeichnung einer außerstädtischen Straße wird dagegen nur schwer und wohl erst in späteren Zeugnissen faßbar'¹²⁰. Om't dy 'spätere Zeugnisse' gronologysk sprutsen yn de buert fan de tiid fan de Santjin Kêsten lizze, soe men faaks tinke kinne dat it brûken fan âfr. *strête* om wichtige rûtes mei oan te jaan ôflaat is út in oare taal, bygelyks it Aldheechdútsk. Dúdlik is wol dat âfr. *strête*, lykas âhd. *strâdza*, him fan oantsjutting foar algemiene, iepenbiere rûtes ûntjûn hat ta oantsjutting foar ferhurde ferbinings yn de beboude kûm, earst allinne yn stêden, mar letter ek yn grutte doarpen.

Aldfrysk wei

De earste attestaasje fan âfr. *wei* is te finen yn de Brokmerbrief, mar dan yn de gearstalling *a twira wegena* 'twaris': figuerlik brûkt dus. Afr. *wei* as oantsjutting foar in ferkearsferbining wurdt foar it earst attestearre yn de Santjin Kêsten yn de ferzje fan it earste Riustringer hânskrift. De 16e kêst seit dêr oer in misdiediger: *alsa hi bi tha wie hongath, sa heth hi iuenes urgulden liodon and frana* 'Wenn einer am Wege hängt, so hat er gleicherweise dem Volke und dem Frana gebüßt'¹²¹ (hjir sjocht men oars de typysk Riustringer foarm *wî*).

As oantsjutting foar in ferkearsferbining oer lân is âfr. *wei* tige frekwint. Earder is úthâlden dat *wei* yn it Aldfrysk in soort oerkoepeljende term wêze koe foar alle soarten ferkearsferbinings oer lân: *wei* liet him lykskeakelje mei *dîk*, *drifte*, *lâne*, *path* en *rêd*. Sok oerkoepeljend brûken fan it wurd is ek yn de oare Aldgermaanske talen wenst¹²². Dy hyperonimyske funksje komt ek dúdlikernôch nei foaren yn it lettere Westerlauwerskâldfrysk fan de oarkonden en it nammemateriaal fan de registers fan grûnbesit. Wy seagen al yn de foarige paragrafen dat âfr. *wei* hyperonymysk brûkt wurde koe

120. Voetz 1989, s. 259.

121. Buma/Ebel 1963, s. 40-41.

122. Fgl. Voetz 1989, s. 259; Breidbach 1994, s. 243-248.

njonken âfr. *dîk*, *drifte*, *lân*, *path*, *rêd* en *strête* (yn de ‘âlde’, net-stedske betsjutting). Yn dat rychje ûntbrekke, njonken âfr. *fere*, de oantsjutting foar stedske ferkearsferbinings *stige* en *strête* (yn de ‘nijere’ betsjutting), wat ymplisearret dat âfr. *wei* allinne fan tapassing is op ferkearsferbinings op it plattelân. Soks mei men ek ôfliede út it folgjende sitaat, dat op ‘e stêd Frjentsjer slacht: *briggen, wallen ende strata bynna buren, ende dae weggen iefte lanen buta buren*¹²³.

Njonken dy hyperonimyske funksje tsjut it feit dat der yn de hânskriften en de oarkonden sa faak *herewei* of *mene wei* attesteare is der wol op dat âfr. *wei* as oantsjutting foar in konkrete ferbining benammen grutte, wichtige ferkearsferbinings denotearre. Dat strykt oars ek mei it Nijfryske brûken en dat yn de oare Aldgermaanske talen¹²⁴.

It kin gjin kwea en besjoch nochris wat Spahr van der Hoek te sizzen hat oer wegen. Dy rinne neffens him almeast oer de natuerlike rêgen yn it lân-skip en dêrfandinne dwers op de ferkavelingsrjochting¹²⁵. Soks leit ek yn de reden, om’t wichtige lânferbinings heech en droech lizze moasten. In soad wegen rinne fierders fan âlds by de râne fan it wetter del: dy wâl is meast heger en droeger as it lân dêrachter¹²⁶. Boppedat lizze in soad plakken oan it wetter en wie der dus dûbel foardiel. Nei de bedikings sille dy faktoaren fan minder grut belang wurden wêze, mar dochs noch wol meispile ha.

Njonken abstrakt hyperonym foar oare net-stedske wei-oantsjutting tsjut âfr. *wei* dus in wichtige, grutte ferkearsferbining bûten de beboude kûm oan.

4. It wurd fjild yn de 13e/14e en yn de 15e/16e ieu

Om’t de teory fan Trier jin foarseit dat in semantyske ferskowing yn it gefal fan in ôfsûnderlik wurd it hiele wurd fjild rekket, lit it him tinke dat dat hiele wurd fjild om 1250 hinne der aardich oars útsjoen hawwe kin as oan de ein fan it Aldfryske tiidrek, sa’n 300 jier letter. Dêrom is it de baas en besprek it wurd fjild twa kear: yn it neikommende jou ik achterinoar de sitewaasje fan de 13e en 14e ieu en dy fan de 15e en 16e ieu.

123. OFO II 50.

124. Fgl. Voetz 1989.

125. Spahr 1957, s. 28-29.

126. Fgl. Woecken 1961, s. 132: ‘Flußufer pflegen trockener zu sein als das Hinterland, und daher folgten ihnen in der Regel die Landstraßen’. Ek by Schotanus 1664 is te sjen dat wegen gauris by it wetter delrûnen.

4.1. It wurd fjild yn de 13e en 14e ieu

De ôfsûnderlike wurden dêr't it wurd fjild 'ferkearsferbinings oer lân' om 1300 hinne út bestiet, binne: âfr. *fere*, *lâne*, *path*, *sīdwendene*, *strête* en *wei*. Afr. *lâne* komt yn de oarkonden fan 1381 ôf mei grutte regelmaat foar, mar noch net yn de útstelde lettere betsjutting fan in paad dat de lannen ynrint. Om't der fan foar 1381 hast gjin Aldfryske oarkonden binne, mei men faaks konkludearje dat it foar 1381 ek al yn libben gebrûk wie. De oare wei-oantsjittings (*rêd*, *drifte*, *menninge* en *stīge*) binne foar de 13e en 14e ieu noch net oerlevere foar it Aldfrysk. Afr. *strête* is yn de 13e en 14e ieu allinne as net-stedske wei-oantsjutting oerlevere.

Hoe leit it lân der hinne? De grutte ynterregionale trajekten kinne mei âfr. *strête* likegoed as mei âfr. *wei* oanjûn wurde. Afr. *strête* jout earder in ynterregionale, abstrakte rûte oan as in reële wei. Afr. *wei* kin ek in abstrakte rûte werjaan, mar slacht yn haadsaak op konkrete wegen. Boppedat liket âfr. *wei* in hyperonym foar oare wei-oantsjittings op it plattelân te wêzen.

De wichtiger regionale (tusken doarpen en krite) en lokale (by in doarp) wegen koene werjûn wurde mei âfr. *wei* en mei âfr. *lâne*. Yn kombinaasje mei it adjektyf *mene* koene beide slaan op de 'iepenbiere wei'.

Afr. *path* is de oantsjutting foar de minder grutte ferbinings op lokaal nivo, dy't benammen gaadlik wiene om oer te rinnen.

In wei dy't ferskate ôfwetteringssystemen skate kin *sīdwendene* neamd wurde.

Afr. *fere* is de oantsjutting foar in paad foar hynder en wein.

Wat de stedske ferbinings oanbelanget: faaks mei men ûnderstelle dat *wei* brûkt waard, mar oantsjittings foar stedske ferbinings binne ús út it Aldfrysk fan dit tiidrek net oerlevere.

4.2. It wurd fjild yn de 15e en 16e ieu

It wurd fjild bestiet yn de 15e en 16e ieu út âfr. *drifte*, *dīk*, *lâne*, *menninge*, *path*, *rêd*, *sīdwendene*, *stīge*, *strête* en *wei*. Afr. *fere* is derby wei fallen, wylst *rêd*, *dīk*, *menninge*, *drifte*, *stīge* en *strête* as stedske wei-oantsjutting derby kaam binne.

De grutte, ynterregionale ferbinings wurde mei âfr. *wei* oantsjitten, meast gearset mei *her(e)*-. Dat foarheaksel stiet ek noch wolris foar âfr. *strê-te* om wichtige wegen mei oan te jaan, dêr't de oerheid tafersjoch op hâlde, mar sok brûken is argaysk en net frekwint. Sûnder dat foarheaksel wurdt âfr.

strête net mear brûkt om ynterregionale ferbinings mei oan te jaan. Afr. *wei* is oars ek noch hieltiten in hyperonym foar ferkearsferbinings op it plattelân.

Foar ferbinings op regionaal en lokaal nivo fungearre, njonken âfr. *wei*, ek âfr. *lâne*. Wêr't de wegen oer in dyk rûnen, koe ek âfr. *dîk* brûkt wurde om de ferbining mei oan te jaan. As dy dyk ferskate ôfwetteringssystemen skate, koe *sîdwendene* brûkt wurde. Afr. *path* wie de oantsjutting foar minder grutte ferbinings op lokaal nivo, dy't ornearre wiene om oer te rinnen.

Njonken âfr. *lâne* wiene *rêd* en *menninge* de oantsjittings foar de ferbining om it eigen hiem of de eigen lannen te berikken en om hynder (en wein) oer te mannen en it fee oer te driuwen. Afr. *drifte* wie in spesifike oantsjutting foar in ferbining om fee oer te driuwen. Afr. *rêd* moat as typysk Westerlauwerskâldfrysk beskôge wurde en hat dêr syn plak njonken *lâne* ynnaam, wylst *menninge* nei alle gedachten in lienfoarm út it Saksysk *wei* is en gjin stân hâlde kind hat.

De stedske ferbinings wurde mei âfr. *strête* en âfr. *stîge* oanjûn. It opkommen fan oantsjittings fan stedske ferbinings hinget nei alle gedachten gear mei de groei fan de stêden yn de 15e ieu. It netwurk yn de stêd wurdt yn it foarste plak troch de strjitten útmakke, wylst de stegen parallelrinnende strjitten meiïnoar ferbine.

5. Konklúzjes

Wy ha sjoen dat der troch de tiid hinne yndied semantyske ferskowings west ha. Dy ferskowings set ik hjirnei op in rychje.

De funksje fan âfr. *strête* as ynterregionale rûte is folslein oernaam troch âfr. *wei*, sadat âfr. *strête* fan sawat 1450 ôf allinne noch de ferhurde ferbinings yn de beboude kûmen oanjoech. It is yn dy betsjutting tagelyk mei it fluorjen fan de stedske wegen opkaam. Hokker wurd earder itselde konkretum oantsjuten hat, is ús net oerlevere, mar dat soe *wei* as hyperonym wolris wêze kinne.

Foar âfr. *fere* jildt dat it al yn it âldere Aldfrysk wierskynlik in argayske term west hat. Yn Westerlauwersk Fryslân is de funksje fan *fere* nei alle gedachten yn de rin fan de 14e ieu, of faaks al earder, oernaam troch âfr. *lâne*. Yn de rin fan de 16e ieu kaam *rêd* dêrnjonken op, en dat hat de posysje fan *lâne* yn Westerlauwersk Fryslân fierhinne oernaam. Yn de eastlike Omme-lannen en East-Fryslân wurdt hjoeddedei *laon/lone* brûkt, mar yn de westli-

ke Ommelannen, East-Stellingwerf en Drinte wurdt dêrnjonken ek *reed* brûkt. As dat dialektysk ferskil ek de Aldfryske sitewaasje represintearret, soe it wêze kinne, dat de funksje fan âfr. *fere* yn it Easterlauwerskâldfrysk ek troch âfr. *lâne* oernaam is, mar dêr net ferkrongen is troch *rêd*. Yn dy betsjutting fan paad dat de lannen ynrint, is

lâne lykwols net attestearre yn it Easterlauwerskâldfrysk. Dêrnjonken hat út it suden wei it Saksyske *menninge* yn de 16e ieu besocht om syn plak njonken *lâne* en *rêd* yn te nimmen, mar dat is net slagge.

Afr. *lâne* is pas frekwint as wei-oantsjutting attestearre yn de rin fan de 15e ieu. De Easterlauwerskâldfryske betsjutting fan *lâne* as 'iepenbiere wei' is rillegau weromfallen op âfr. *wei*, mar as oantsjutting foar ferbining op regionaal en lokaal nivo is âfr. *lâne* bestean bleaun.

Dy ferbinings dy't harren ferrin oer diken, dat wol sizze wetterkearings, hiene, koene fan it begjin fan de 15e ieu ôf ek mei âfr. *dîk* omskreaun wurde. Ek dêrby gie it benammen om iepenbiere ferbinings op lokaal en regionaal nivo. Foar dy tiid sille dy ferbinings mei wei oantsjuten wêze.

Grif dat *dîk* as hypernonym foar wegen dy't oer diken rûnen foar in part *sîdwendene* ferkrongen hat, mar dochs is *sîdwendene* yn alle gefallen as toponym bestean bleaun.

Afr. *path* hat yn it hiele Aldfryske tiidrek de ferbinings op it plattelân oanjûn dy't ornearre wiene om oer te rinnen. Dat lêste skaaimerke is unyk foar de paden en dat sil ek de reden wêze wêrom't de betsjutting net troch in oar appellatyf oernaam is.

Afr. *stîge* is as wei-oantsjutting opkaam yn de 15e ieu, net folle letter dus as *strête* as stedske wei-oantsjutting. Oft in oar appellatyf foar it opkommen fan âfr. *stîge* de smelle stedsferbinings werjoech, is net dúdlik wurden út myn ûndersyk, mar grif dat ek hjir jildt dat de term opkaam wêze kin mei de groei fan de stêden yn de Lette Midsieuwen. Foar dy groei sil der faaks noch gjin ferlet west ha fan sa 'n wurd.

As oantsjutting foar de ferbining foar feedriuwen tusken de boerepleats en it lân kaam yn de 15e ieu âfr. *drifte* op njonken it âldere *drivelwei*, dat de betsjutting fan 'wei foar it driuwen fan fee' oant dy tiid hân ha kin.

Afr. *wei* as lêste, is troch de tiid hinne it wichtichste appellatyf bleaun: oare wei-oantsjittings koene sawol yn it begjin as oan de ein fan it Aldfryske tiidrek mei *wei* oanjûn wurde. It hat as oantsjutting foar wichtige ynterregionale ferkearsferbinings yn de rin fan de 15e ieu de funksje fan âfr. *strête* oernaam, mar der is net in appellatyf dat âfr. *wei* as konkrete wei-oantsjutting ferkrongen hat.

6. *Neiwurd*

It primêre doel fan it ûndersyk, nammentlik it diagroan-semantysk skieden fan de ferskate Aldfryske wei-oantsjittings, hat yn it foarrige syn gerak kri-gen. Dochs bliuwe der noch genôch aspekten oer dy't de muoite fan it ûndersykjen wurdich binne. Der is nammers, útsein de ferwizings nei of ferlikings mei oanswettende taalgebieten op it nivo fan ôfsûnderlike wurden, net in detaillearre, strukturele ferliking makke mei itselde wurdfjild yn de oare Noardwestgermaanske talen. Soks soe lykwols wol de muoite wurdich wêze en jin noch mear ynsjoch jaan yn de ûntjouwing fan it Aldfrysk yn fergeliking mei dy talen. Boppedat bliuwe der foar it Aldfrysk ek nei myn eigen ûndersyk fragen oer: ha *rêd*, *menninge* en *lâne* as semantyske ekwivalinten njonkeninoar fungearre yn it Westerlauwerskâldfrysk? Hoe is de krekte bestjittingsûntjouwing fan âfr. *dîk* yn relaasje ta de Fryske kultuerhistoary en wettersteatsskiednis, en hoe is de ûntliening nei de omlizzende krite krekt ferrûn? Fierder soe in yngeander stúdzje nei de juridyske, ekonomyske en maatskiplike status fan wegen yn de Midsieuwen yn syn algemienens en de sân hearstrjitten yn it bysûnder, ek de muoite wurdich wêze. En fansels is it noch hiel nijsgjirrich om de ûntjouwing fan it wurdfjild nei it Aldfryske tiidrek te besjen.

By einsluten soe it, no't de Aldfryske wetternammen en wei-oantsjittings ridlik wiidweidich beskreaun binne, goed wêze om bygelyks ek de brêge- en fjildoantsjittings systematysk te beskriuwen en sa ek de mooglikheid te fer-rûmjn om it (Ald)fryske leksikon en de Aldfryske nammekunde te bestudearjen yn fergeliking mei oare Germaanske talen. Sok ûndersyk moat nammers as needsaaklik foarwurk foar it te skriuwen Aldfrysk Wurdboek beskôge wurde.

*Fryske Akademy
Ljouwert*

LITERATUERLIST

Boarnen

- BB G.T.N. Suringar (ed.), *Beneficiaal-Boeken van Friesland*. Ljouwert, 1850.
- Buma 1949 (=B) W.J. Buma (ed.), *Die Brokmer Rechts-handschriften*. 's-Gravenhage, 1949 (Oudfrie-se taal- en rechtsbronnen 5).
- Buma 1954 (=R2) W.J. Buma (ed.), *Het tweede Rüstringer hand-schrift*. 's-Gravenhage, 1954 (Oudfrie-se taal- en rechtsbronnen 8).
- Buma 1961 (=R1) W.J. Buma (ed.), *De eerste Rüstringer codex*. 's-Gravenhage, 1961 (Oudfrie-se taal- en rechtsbronnen 11).
- Buma/Ebel 1963 W.J. Buma/W. Ebel (eds.), *Das Rüstringer Recht*. Göttingen, 1963 (Altfriesische Rechts-quellen 1).
- Buma/Ebel 1977 (=J) W.J. Buma/W. Ebel (eds.), *Westerlauwers-sches Recht I. Jus Municipale Frisonum I-II*. Göttingen, 1977 (Altfriesische Rechtsquellen 6, 1-2).
- Buma e.a. 1993 (=A) W.J. Buma/P. Gerbenzon/M. Tragter-Schubert (eds.), *Codex Aysma. Die altfriesischen Texte*. Assen/Maastricht, 1993.
- Eekhoff 1876 W. Eekhoff (ed.), *Oorkonden der geschiedenis van het Sint Anthonij-Gasthuis te Leeuwarden, uit de 15e en 16e eeuw* (2 dln). Ljouwert, 1876.
- Fryske stikken 1963 (=Fs) *Fryske stikken út Codex Furmerius. In rige foarstúdzjes fan Grinzer en Uterter frisisten* (2 dln). Grins, 1963 (Estrikken 33-34).
- Frieze brieven 1967 (=FrB) *Frieze brieven uit de vijftiende en zestiende eeuw. Uitgegeven door studiegroepen te Gro-ningen en Utrecht onder leiding van dr. P. Gerbenzon*. Grins, 1967 (Estrikken 42).

Fokkema 1953 (=E2)	K. Fokkema (ed.), <i>De tweede Emsinger codex</i> . 's-Gravenhage, 1953 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 7).
Fokkema 1959 (=E3)	K. Fokkema (ed.), <i>De derde Emsinger codex</i> . 's-Gravenhage, 1959 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 10).
Gerbenzon 1954 (=P)	P. Gerbenzon (ed.), <i>Codex Parisiensis</i> . 's-Gravenhage, 1954 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 9).
GPCB	G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (ed.), <i>Groot Placaat en Charterboek van Vriesland</i> (6 dln.). Ljouwert, 1768-1793.
Hoekstra 1950 (=H)	J. Hoekstra (ed.), <i>De eerste en de tweede Hunsinger codex</i> . 's-Gravenhage, 1950 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 6).
OFO I	P. Sipma (ed.), <i>Oudfriesche Oorkonden I</i> . 's-Gravenhage, 1927 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 1).
OFO II	P. Sipma (ed.), <i>Oudfriesche Oorkonden II</i> . 's-Gravenhage, 1933 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 2).
OFO III	P. Sipma (ed.), <i>Oudfriesche Oorkonden III</i> . 's-Gravenhage, 1941 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 3).
OFO IV	O. Vries (ed.), <i>Oudfriesse Oorkonden IV</i> . 's-Gravenhage, 1977 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 14).
OGD	P.J. Blok e.a., <i>Oorkondenboek van Groningen en Drente</i> (2 dln.). Groningen, 1896-1899.
OSAG	<i>Oorkonden der geschiedenis van het Sint-Anthonij-gasthuis te Leeuwarden uit de 15^e en 16^e eeuw</i> (2 dln.). S.p., 1876.
OUB	E. Friedländer (ed.), <i>Ostfriesisches Urkundenbuch</i> (2 dln.). Emden, 1878-1881 (repr. 1968).
RA I-III	<i>Register van den Aanbreng van 1511 en verdere stukken tot de Floreenbelasting betrekkelijk. Uitgegeven door het Friesch Genootschap van</i>

- Geschied- Oudheid- en Taalkunde* (4 dln). Ljouwert, s.j.
- Richthofen 1840a K. von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*. Göttingen, 1840 (repr. 1960).
- Rotcedel J.A. Mol e.a. (eds.), *Prekadastrale atlas fan Fryslân. De pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de Floreen- en Stimkohieren. Frjentsjerte-radiel en Frjentsjer*. Ljouwert, 1990 (Kadastrale en Prekadastrale atlas fan Fryslân 4).
- Sipma 1943 (=E1) P. Sipma (ed.), *De eerste Emsinger codex*. 's-Gravenhage, 1943 (Oudfrieze taal- en rechtsbronnen 4).
- Sjölin 1970 (=F) B. Sjölin (ed.), *Die "Fivelgoer" Handschrift I. Einleitung und Text*. Den Haag, 1970 (Oudfrieze taal- en rechtsbronnen 12).
- SnR M. Oosterhout (ed.), *Snitser Recesboeken*. 1490-1517. Assen, 1960.

Wurdboeken en wurdlisten

- Beekman 1907 A.A. Beekman, *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* (2 dln.). 's-Gravenhage, 1907.
- Bloemhoff 1994 H. Bloemhoff, *Stellingswarfs Woordeboek*. Oosterwoolde, 1994-.
- Bo 1873 L.L. de Bo, *Westvlaamsch idioticon*. Brugge, 1873.
- Buma 1996 W.J. Buma, *Vollständiges Wörterbuch zum westerlauwersschen Jus Municipale Frisonum*. Ljouwert, 1996.
- DWB J. Grimm/W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig, 1854-1971.
- Franck e.a. 1973 J. Franck/N. van Wijck/C.B. van Haeringen, *Etymologisch Woordenboek der Nederlandse Taal*. Den Haag, 1973.
- Goossens e.a 1969 J. Goossens e.a., *Westfälisches Wörterbuch*. Neumünster, 1969-.

- Holthausen 1954 F. Holthausen, *Altsächsisches Wörterbuch*. Münster/Köln, 1954 (Niederdeutsche Studien 1).
- Holthausen/Hofmann 1985 F. Holthausen/D. Hofmann, *Altfriesisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1985.
- Klein 1971 E. Klein, *A comprehensive etymological dictionary of the English language*. Amsterdam, 1971.
- Kluge/Seebold 1999 F. Kluge/E. Seebold, *Etymologisches Wörterbuch des deutschen Sprache*. Berlin/New York, 1999.
- Kocks 1996 G.H. Kocks e.a., *Woordenboek van de Drentse dialecten* (2 dln.). Assen, 1996-1997.
- Laan 1989 K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen, 1989.
- Lex. Fris. A J.H. Halbertsma, *Lexicon Frisicum A*. (Provinciale Bibliotheek fan Fryslân, Hs. 225). Deventer, a. 1869.
- MNW E. Verwijs/J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage, 1885-1952.
- OED J.A.H. Murray e.a., *Oxford English Dictionary*. Oxford, 1933.
- Pokorny 1959 J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, 1959.
- Richthofen 1840b K. von Richthofen, *Altfriesisches Wörterbuch*. Göttingen, 1840 (repr. 1961).
- Sjölin 1975 B. Sjölin, *Die "Fivelgoer" Handschrift II. Namenregister, Glossar, synoptische Übersicht*. Den Haag, 1975 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 13).
- WNT M. de Vries e.a., *Woordenboek der Nederlandse Taal*. Leiden, 1882-1998.

Literatuer

- Ahlsson 1960 L.E. Ahlsson, *Die altfriesischen Abstraktbildungen*. Uppsala, 1960.

- Århammar 1969 N.R. Århammar, 'Die friesischen Wörter für 'Rad' ('Wheel')'. Yn: K. Hylgaard-Jensen/S. Steffensen (eds.), *Festschrift für Peter Jørgensen* (Kopenhagen, 1969), s. 35-84.
- Århammar 1989 N.R. Århammar, 'Zur Rekonstruktion des altfriesischen Lexikons mit Hilfe der neufriesischen Dialekte'. Yn: *Philologia Frisica anno 1988* (Ljouwert, 1989), s. 94-126.
- Århammar 1990 N.R. Århammar, 'Friesisch und Sächsisch. Zur Problematik ihrer gegenseitigen Abgrenzung im Früh- und Hochmittelalter'. Yn: R. Bremmer Jr. e.a. (eds.), *Aspects of Old Frisian philology* (Amsterdam, 1990), s. 1-25 (Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 31-32; Estrikken 69).
- Bazelmans e.a. 1999 J. Bazelmans/D. Gerrets, J. de Koning/P. Vos, 'Zoden aan de dijk. Kleinschalige dijkbouw in de late prehistorie en protohistorie van noordelijk Westergo'. Yn: *De Vrije Fries* 79 (1999), s. 7-74.
- Breidbach 1994 W. Breidbach, *Reise-Fahrt-Gang. Nomina der Fortbewegung in den altgermanischen Sprachen*. Frankfurt am Main, 1994.
- Bremmer 2003 R.H. Bremmer jr., 'Hir is eskriven'. *De doorbraak van de schriftcultuur in de Friese landen in de dertiende eeuw*. Ljouwert, 2003 (noch te ferskinen).
- Breuker 1978 Ph.H. Breuker, *Toponymy fan Boazum*. Ljouwert, 1978 (Fryske Nammen 2).
- Breuker 1981 P. Breuker, 'Mieningen oant 1844 oer de periodisearring fan it Frysk'. Yn: *Us Wurk* 30 (1981), s. 1-26.
- Buijtenen 1944 M.P. van Buijtenen, *De Leppa. Een rechtshistorisch-waterstaatkundige bijdrage*. Dokkum, 1944.
- Douma 1995 L.H.F. Douma/J. Douma, *Toponimen en wat fierder sammele is oer Burgum*. Burgum, 1995.

- Eekhoff 1859 W. Eekhoff, *Nieuwe atlas van de provincie Friesland, bevattende kaarten van de dertig grietenijen of gemeenten, met de daarin gelegen elf steden en haar grondgebied, alsmede van de eilanden Ameland en Schiermonnikoog*. Ljouwert, 1849-1859.
- Eekhoff 1860 W. Eekhoff, 'Voorheen en Thans. Blik op de verbetering van de Wegen in Friesland'. Yn: *Friesche Volksalmanak* (1860), s. 16-23.
- Encyclopedie van Friesland J.H. Brouwer e.a., *Encyclopedie van Friesland*. Amsterdam/Brussel, 1958.
- Fokkema 1937 K. Fokkema, 'Trije âldwestfryske wurden'. Yn: *Frysk Jierboek* 1937, s. 37-40.
- GHAN 1990 *Grote historische atlas van Nederland 1:50.000. Deel 2: Noord-Nederland 1851-1855*. Groningen, 1990.
- Gildemacher 1993 K.F. Gildemacher, *Waternamen in Friesland*. Ljouwert, 1993 (Fryske Nammen 9).
- Glazema 1948 P. Glazema, *Gewijde plaatsen in Friesland*. Meppel, 1948.
- Haan 2001 G.J. de Haan, 'Why Old Frisian is really Middle Frisian'. Yn: *Folia Linguistica Historica* 22 (2001), s. 179-206.
- Historie *Historie van Vrieslant, beschreven door Peter Jacobsz. van Thabor*. Ljouwert, 1973 (Varia Frisica XI).
- Hoekstra 1998 Jarich Hoekstra, *Fryske wurdfoarming*. Ljouwert, 1998.
- Hof 1933 J.J. Hof, *Friesche Dialectgeographie*. 's-Gravenhage, 1933 (Noord- en Zuid-Nederlandse Dialectbibliotheek III).
- Hofstra/Postma 1938 L. Hofstra/O. Postma, 'Kleedrift en klaauwengang'. Yn: *It Beaken* 1 (1938-1939), s. 158-159.
- Kalma 1951 J.J. Kalma, 'Oude lijkwegen in Friesland'. Yn: *Leeuwarder Courant*, 22-12-1951.

- Kooper 1939 J. Kooper, *Het waterstaatsverleden van de provincie Groningen*. Groningen-Batavia, 1939.
- Koster 2001 E.A. Koster, *Stadsmorfologie. Een proeve van vormgericht onderzoek ten behoeve van stedenbouwhistorisch onderzoek*. Groningen, 2001. (sitearre fan de digitale útjefte op: <http://www.ub.rug.nl/eldoc/dis/arts/e.a.koster>)
- Krolis-Sytsma 1989 J. Krolis-Sytsma, 'Quetha, sidza und spreka: ein altfriesisches Wortfeld besprochen'. Yn: A.M.J. Riemersma e.a. (eds.), *Frysk & Vrije Universiteit (1949-1989)* (Amsterdam, 1989), s. 109-123.
- Ligtendag 1995 W.A. Ligtendag, *De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870*. Groningen, 1995 (Regio- en Landschapsstudies 2).
- Loon 2000 J. van Loon, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*. Gent, 2000.
- Meer 1969 D.J. van der Meer, 'Aersum, Fûns en Hesens ûnder Jorwert'. Yn: *Genealogysk Jierboekje*. Ljouwert, 1969.
- Miedema 1968 H.T.J. Miedema, 'Oud-, Middel- en Nieuw-fries: het probleem van de periodisering der Friese taalgeschiedenis'. Yn: *Handelingen van het 30ste Nederlands Filologencongres* (1968), s. 121-123.
- Miedema 1976a H.T.J. Miedema, 'Dialectische tegenstellingen in oudfriesse oorkonden'. Yn: *Taal en Tongval* 28 (1976), s. 21-44.
- Miedema 1976b H.T.J. Miedema, 'In noardeastlik forskynsel yn Aldfryske oorkonden'. Yn: *It Beaken* 38 (1976), s. 93-95.

- Miedema 1984 H.T.J. Miedema, *Bolsward 1402-1541*. De Bilt, 1984.
- Miedema 1986 H.T.J. Miedema, 'Oarkonde, dialekt en kaart'. Yn: *Us Wurk* 35 (1986), s. 12-26.
- Molen 1958 S.J. van der Molen, *Opsterlân. Skiednis fan in Wâldgritenij*. Drachten, 1958.
- Naarding 1959 J. Naarding, 'Firemere'. Yn: *Fryske Plaknammen XII* (1959), s. 6-7.
- NGE P. Brood/A.H. Huussen jr./J. van der Kooi (hoofdred.), *Nieuwe Groninger Encyclopedie*. Groningen, 1999.
- Postma 1938 O. Postma, 'Cleedrift en clewendene'. Yn: *Frysk Jierboek* 1938, s. 173-175.
- Rienks/Walther 1954 K.A. Rienks/G.L. Walther, *Binnendiken en slieperdiken yn Fryslân* (Tekst en Atlas). Ljouwert, 1954.
- Schotanus 1664 Chr. Schotanus, *Beschryvinge van de heerlyckheydt van Frieslandt tusschen 't Flie end de Lauwers*. Amsterdam/Ljouwert, 1664 (repr. 1978).
- Schönfeld 1950 M. Schönfeld, *Veldnamen in Nederland*. Amsterdam, 1950 (Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde, nieuwe reeks, dl. 12, nr. 1).
- Schönfeld 1955 M. Schönfeld, *Nederlandse waternamen*. Amsterdam, 1955 (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam VI).
- Sjölin 1966 B. Sjölin, 'Zur Gliederung des Altfriesischen'. Yn: *Us Wurk* 15 (1966), s. 25-38.
- Spahr 1953 J.J. Spahr van der Hoek, 'Fenne, finne en fonne'. Yn: *Fryske Plaknammen* 6 (1953), s. 76-79.
- Spahr 1957 J. J. Spahr van der Hoek, 'Op 'e dyk, by de wei en de leane del'. Yn: *Fryske Plaknammen* 10 (1957), s. 26-33.

- Trier 1931 J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Band I*. Heidelberg, 1931.
- Versloot 1994 A.P. Versloot, “Fuß” und “Bein” in den modernen friesischen Mundarten. *Eine strukturell-semantische Untersuchung*. Kiel, 1994 (Co-Frisica XIV).
- Voetz 1989 L. Voetz, ‘Zu den althochdeutschen Wegezeichnungen’. Yn: Jankuhn e.a. (Hrsg.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil V: Der Verkehr* (1989), s. 229-262.
- Vries 1946 W. de Vries, *Groninger plaatsnamen*. Groningen/Batavia, 1946.
- Vries 1986 O. Vries, ‘Dialektysk kleure Aldfrysk fan in Ljouwerter pastoar’. Yn: *Us Wurk* 35 (1986), s. 27-31.
- Vries 1988 O. Vries, ‘Komposita mei it bynmorfeem -el yn it Aldfrysk’. Yn: *Tydskrift foar Fryske Taalkunde* 4 (1988), s. 61-64.
- Wiemann/Engelmann 1974 H. Wiemann/J. Engelmann, *Alte Wege und Strassen in Ostfriesland*. S.p., 1974 (Ostfriesland im Schutze des Deiches, Band VIII).
- Woebcken 1961 C. Woebcken, ‘Friesische Heerstraszen’. Yn: *It Beaken* 23 (1961), s. 131-141.

